
ATLASUL SOCIOLOGIC AL SCHIMBĂRII SOCIALE DIN ROMÂNIA POSTCOMUNISTĂ

STUDII PRELIMINARE

DOREL ABRAHAM
Centrul de Sociologie Urbană și Regională

„Capacitatea omului de a participa în mod inteligent la evoluția propriului sistem este dependentă de capacitatea sa de a percepe întregul”.
Immanuel Wallerstein

Studiul analizează schimbările dramatice realizate la nivelul forței de muncă din România din ultimii 10 ani ai secolului trecut. Pentru a estima impactul pe care reforma postcomunistă din România l-a avut asupra structurii ocupaționale am evaluat principalele tipuri de schimbări sociale la nivelul forței de muncă în perspectivă regională. Pe de altă parte, studiul are și o componentă istorică de analiză a experienței și metodelor utilizate în cercetarea regională, atât în România cât și în alte țări. Analiza este bazată pe un sondaj de peste 38 000 gospodării din 460 localități de diferite tipuri din toată țara, realizată de CURS în noiembrie 1999. Subeșantioanele la nivel de județ sunt reprezentative pentru populația acestora, cu o marjă de eroare de $\pm 3\%$ – $\pm 3,6\%$, pentru un nivel de încredere de 95%. Accentul a fost pus pe evaluarea următoarelor tipuri de schimbări sociale ale populației active: mobilitate ocupațională (schimbări de ocupație și /sau profesie); marginalizare socială și /sau excluziune socială (șomaj, pensionare timpurie, disponibilizări) și adaptarea intensivă sau integrarea în raport cu economia de piață (deschiderea unor firme proprii sau absolvirea unor noi cursuri de formare profesională).

Principala concluzie este că, față de lunga perioadă de omogenizare socială din timpul comunismului, populația activă a României a fost supusă unui proces intensiv de restructurare într-o perioadă foarte scurtă de timp. Astfel, în 1990-1999 aproximativ 90% din populația activă a României și-a schimbat poziția ocupațională, a fost marginalizată social sau s-a implicat în economia de piață. Direcțiile schimbării au fost diferite. Pentru aproximativ 40% din populația activă schimbările au însemnat mobilitate verticală și orizontală. Pentru o altă categorie de 40% din populația activă schimbările sociale au însemnat marginalizare și/sau excludere socială, implicând în principal muncitorii industriali care și-au pierdut locurile de muncă, deoarece oportunitățile tradiționale de ocupare din sectorul industrial au dispărut în bună măsură pentru forța de muncă necalificată și calificată. Numai aproximativ 10% din populația activă s-a adaptat la cerințele economiei de piață, prin deschiderea propriilor firme sau prin perfecționarea calificării profesionale.

Toate aceste schimbări s-au realizat în mod diferit la nivel spațial, astfel încât o nouă hartă sociologică a României s-a impus. Harta socială indică faptul că România a fost marcată în perioada 1990-1999 de o rată înaltă a mobilității sociale. Schimbări sociale și o nou sistem de stratificare socială se impun în perioada postcomunistă din România.

ARGUMENT NECESITATEA, METODOLOGIA ȘI OBIECTIVELE CERCETĂRII

Elaborarea unui atlas sociologic presupune atât un efort de regionalizare socială, de proiectare pe hartă a socialului sub forma unor „icoane spațiale” ale vieții sociale, cum le denumea D.Gusti (1940), cât și de explicare a schimbărilor sociale majore. În general, pentru a putea evalua marile schimbări sociale care au loc, de-a lungul timpului, este necesară atât elaborarea unor hărți succesive, care să redea situația existentă la anumite intervale de timp, cât și a unor hărți cumulative. Nu există o regulă pentru utilizarea hărților succesive sau a celor cumulative, deși de cele mai multe ori, pentru identificarea schimbărilor la nivel național sau local se apelează la hărțile succesive (prin care se marchează nivelul stărilor factuale în timp), iar pentru determinarea schimbărilor la nivel global sunt convocate hărțile cumulative (care reflectă acumulările, diferențele de creștere sau descreștere, în timp). De exemplu, Immanuel Wallerstein (1974), fondatorul teoriei sistemului mondial modern indică pentru determinarea schimbărilor regionale intervalul de 25 de ani, iar pentru periodizarea evoluției sistemului mondial modern utilizează etape precum 1450 – 1640, 1600 – 1750 etc., deci perioade mai lungi, în general de peste 100 de ani.

Conform unei astfel de accepții, hărțile ar trebui să reflecte schimbări semnificative, respectiv schimbări de *pattern-uri* de dezvoltare atunci când se produc rupturi sociale sau economice și să nu indice diferențe semnificative de *pattern* atunci când redau intervale de relativă stabilitate, indiferent că este vorba de creștere sau regresie.

Pe de altă parte, elaborarea unui atlas sociologic presupune un efort interdisciplinar de cercetare care nu echivalează cu însumarea diferitelor atlase ale socialului (demografic, ecologic, etnografic, religios, economic etc.). Menirea atlasului este aceea de a furniza o viziune de ansamblu asupra principalelor schimbări sociale ale țării, într-un interval de timp

dat, schimbări care au o relevanță sociologică pentru explicarea dezvoltării societății în acea perioadă. Suntem conștienți în acest sens de faptul că întregul este mai puțin decât suma părților, dar este, cu siguranță și mai mult. Acceptăm astfel ideea că funcționarea unei societăți poate fi redată prin schimbările sociale produse la nivelul structurii sociale sau sistemului social, așa cum rezultă ele din hărțile atlasului sociologic. Considerăm însă la fel de utilă și descrierea componentelor, părților întregului, pentru a lumina întregul sistem sau a ilustra anumite mecanisme, comportamente sau structuri instituționale, așa cum se întâmplă în hărțile de regionalizare socială a spațiului țării. Oricum, cunoașterea dinamicii realităților prezente, în principal ale României de după 1989, presupune înțelegerea celui mai profund și poate spectaculos fenomen care are loc și anume „schimbarea socială” a României. Credem că, într-o anumită măsură, această schimbare socială poate fi reflectată prin Atlasul sociologic.

Elaborarea atlasului sociologic nu este posibilă fără cuantificarea rezultatelor cercetării sociologice, respectiv fără o evaluare cantitativă a datelor astfel încât ele să devină comparabile în timp și spațiu. În lipsă de date relevante, mulți sociologi formulează astfel problemele sociale încât să nu fie necesară cuantificarea. Este și mai ușor și, uneori, mai convenabil să nu observi anumite date ale realității. Fără să negăm astfel de dezvoltări ale cunoașterii sociologice, uneori având la bază o imaginație sociologică de invidiat, credem că este onest și la fel de util să producem evaluări cantitative redată sub formă de hărți sau „icoane”, prin care să se echilibreze efortul celor care apelează mai puțin la date. Considerăm că prin aceasta nu facem decât să realizăm o distribuție echitabilă a investiției sociale în cunoașterea sociologică. Altfel, dacă sistemul ar rămâne asimetric sau dezechilibrat, rezultatele cunoașterii sociologice ar deveni pătinoare, fiind confiscate și controlate doar de grupul care apelează la teorie și imaginație și mai puțin la cuantificări riguroase. În plus, credem că o astfel de abordare, prin cunatificări rele-

vante ale realității sociale în anumite momente, sporește credibilitatea (și într-o oarecare măsură obiectivitatea) cunoașterii sociologice. Aceasta deoarece, realitatea socială fiind efemeră, în lipsa unor puncte de reper anterioare (în cazul nostru măsurători care să reflecte realitatea socială la un moment dat sub forma unor hărți) trecutul poate fi redat așa cum *este*, nu cum *a fost*. Are loc prin urmare o repovestire a trecutului sub forma unui act social al prezentului. Cum repovestirea trecutului se face numai din perspectiva prezentului, noi nu propunem decât să facem ca această repovestire să fie cât mai puțin subiectivă, fără să uităm că adevărul se schimbă deseori pentru că societatea se schimbă. Nici nu s-ar putea altfel atât timp cât multe descoperiri despre trecut sunt marcate de tehnologia prezentului, ceea ce face ca adevărul să fie, în același timp, contemporan.

De un astfel de gând nu erau străini nici reprezentanții Școlii sociologice de la București care, în 1940, au propus un „Plan pentru Atlasul sociologic al României” ca punct de plecare spre acea știință a „națiunii” pe care nu au mai putut să o realizeze. Ei ne-au lăsat, totuși, dincolo de multitudinea monografiilor sociologice, volumul „60 de sate” și 4 volume de Enciclopedie a României, adevărate puncte de referință.

Dincolo de relevanța „istorică” a Atlasului sociologic, acesta are și o certă valoare practică. Atlasul constituie un sistem de producere și prezentare a datelor relevante în plan teritorial pentru agenții vieții politice, economice și sociale. Aceasta – deoarece viața socială a României cunoaște puternice diferențieri zonale sau regionale, diferențieri care nu au putut fi anulate nici prin programul de „omogenizare socială” propus în perioada comunistă.

Cunoașterea acestor diferențieri care apar în procesul de dezvoltare a României, ca și a mecanismelor spontane sau artificiale care le produc, permite fundamentarea legislației care vizează investițiile, planificarea regională și autonomia locală, astfel încât factorii distructivi să fie atenuați, iar costurile sociale să fie cât mai mici.

Pentru a produce și cartografia informația socială relevantă din perspectiva dezvoltării regionale sau zonale trebuie identificate acele dimensiuni ale vieții sociale care au cea mai relevantă „identitate” spațială și care se manifestă ca durabile pe perioade mari de timp. Prin urmare nu ne interesează, în accepția atlasului sociologic acele componente ale realității sociale care nu prezintă discriminări teritoriale sau care sunt efemere, precum unele conflicte de muncă care dispar odată cu semnarea unor protocoale sau satisfacerea unor revendicări. Producerea și cartografierea datelor relevante pentru atlasul sociologic nu se rezumă la prelucrarea și analiza unor statistici oficiale, deși acest pas este necesar, ci necesită cunoașterea în profunzime, prin intermediul anchetelor sociologice și sondajelor, a principalelor aspecte ale vieții sociale, începând cu locuirea și reproducția demografică, continuând cu structura socială și terminând cu comportamentele politice, culturale și religioase. Din acest punct de vedere „Atlasul sociologic al României” va fi nu numai o „proiecție pe sol” a vieții sociale, ci și o metodologie de producere sistematică a datelor necesare unei astfel de acțiuni. Pentru realizarea sa sunt necesare cercetări sociologice regionale sau zonale pe baza cărora să poată fi elaborat Atlasul sociologic.

Cercetarea sociologică regională este fundamentală pentru promovarea și progresul cunoașterii științifice la nivel sociospațial. Această importanță rezidă, după părerea noastră, în următoarele oportunități:

- trecerea de la informațiile primare (datele concrete) la semnificațiile teoretice profunde ale realității sociale, înlesnind dialogul: cercetare empirică – cercetare teoretică;

- construirea unor „atlase tipologice” din care pot fi extrase eșantioane ce permit cercetări reprezentative la nivel regional și național (de exemplu pe arii culturale, economice, tipuri de așezări sau eșantionarea națională în trepte, urmând tipologia județelor, localităților urbane, rurale și gospodăriilor sau persoanelor);

– stabilirea unei metodologii – cadru de cercetare a procesului de dezvoltare a orașelor în cadrul teritoriilor lor înconjurătoare și în acest sens determinarea caracteristicilor macroproceselor sociale specifice evoluției acestor ansambluri, precum și a zonelor care funcționează ca sisteme sociospatiale;

– compararea localităților și stabilirea anumitor „praguri” care să desemneze trecerea unei localități dintr-o grupă în alta de dezvoltare. (În acest sens pot fi depășite unele deficiențe legate de neoperaționalizarea sau semnificația ambiguă a unor concepte precum „rural”, „urban”, „sat”, „oraș” etc.);

– elaborarea predicțiilor schimbărilor probabile și a efectelor anumitor tendințe de dezvoltare (se poate utiliza în acest sens prognoza analogică prin care se presupune că anumite comunități se vor dezvolta în mod asemănător cu altele de același tip);

– producerea unui cadru indispensabil (prin organizarea unor bănci de date la nivel regional) pentru continuarea analizei, deschiderea unor noi direcții de cercetare și facilitare a acțiunii de stabilire a problemelor prioritare de investigație într-o perioadă caracterizată printr-o mare mobilitate socio-teritorială, cum este etapa actuală de tranziție la economia de piață.

Valoarea științifică a cercetărilor regionale sau zonale nu exclude ci, dimpotrivă, este strâns legată de importanța acestui tip de cunoaștere pentru acțiunea de amenajare a așezărilor. Astfel, în ceea ce privește acțiunea de urbanism și amenajare a teritoriului, cercetarea regională vizează elaborarea unor indicatori sociali specifici, tipologii de așezări și ansambluri urban – rurale, evidențierea unor disfuncții social-economice, precum și a unor zone funcționale etc., toate constituind date utile pentru orientarea investițiilor, prevenirea unor situații „critice”, promovarea unor așezări cu șanse mai mari de dezvoltare, asigurarea cu dotări corespunzătoare etc.

Obiectivele Atlasului sociologic al României

Dintre obiectivele importante ale elaborării Atlasului sociologic al României amintim:

– fundamentarea științifică a cercetării regionale care permite producerea Atlasului;

– identificarea principalelor caracteristici ale locuirii, în profil teritorial;

– determinarea structurii și dinamicii ocupaționale și a nivelelor de pregătire școlară adiacente populației, pe regiuni și medii rezidențiale;

– determinarea structurii fenomenelor socio-demografice și a evoluției lor în timp, îndeosebi a celor mai importante pentru identitatea socio-teritorială: nașteri/decese, căsătorii/divorțuri, mărimea gospodăriei, evoluția familiei;

– determinarea relației dintre comportamentul demografic, locuință și modul de viață în profil zonal și regional;

– identificarea pe baza evaluărilor făcute de populație a problemelor locale comunitare și dinamicii acestora în profil teritorial; evidențierea zonelor cu maximă gravitate din punctul de vedere al percepției unor probleme comunitare;

– evoluția comportamentului politic în perioada de după 1990: atitudinea față de instituții și personalități, opțiuni electorale. Modul de structurare a comportamentului politic în raport cu indicatorii de status social (vârstă, sex, etnie, religie, nivele de pregătire școlară, profesie și ocupație), în profil regional și rețele de localități;

– determinarea comportamentului cultural al populației: relații de comunicare și informare, consum de mass-media și activități de elită, orientări valorice în raport cu statusul social și amplasarea teritorială;

– determinarea comportamentului, atitudinii și sentimentelor religioase ale populației în profil zonal și pe tipuri de localități;

– determinarea atitudinilor și sentimentelor interetnice în profil regional.

Metodologia de cercetare

„Atlasul sociologic al României” este conceput ca o regionalizare sau proiecție cartografică a structurii și vieții sociale din țară sub aspectele ei durabile și esențiale.

Evident, o astfel de descriere nu poate fi realizată decât prin cercetări succesive, antre-

nând resurse importante de cunoaștere. Este esențial însă ca eforturile de cercetare să fie structurate în jurul unui proiect coerent care să ducă, în final, la obținerea unei imagini unitare asupra întregului social al țării.

Elaborarea atlasului se bazează, în esență, în accepția specialiștilor CURS, pe utilizarea:

- *datelor statistice* ale Recensământului populației din ianuarie 1992, din anuarele statistice și alte publicații ale CNS;

- *sondajelor de opinie* pe eșantioane reprezentative la nivel național (eșantion probabilist trisadial cu stratificare în primele două stadii);

- *studiilor și sondajelor la nivel regional* (arii istorice sau socio-culturale) și județean (zonal).

Unitatea principală de analiză va fi *individul* în relația sa cu grupul sau organizația din care face parte, respectiv cu:

- familia sau gospodăria;
- grupurile de muncă sau de producție;
- grupurile informale, de comunicare directă;

- grupurile de status (comunități virtuale) constituite în funcție de vârstă, sex, nivel de pregătire școlară, etnie, religie, opțiune politică;

- grupurile de contiguitate teritorială – vecinătate, zonă, în cadrul localității, localitate, grup de localități.

Demersul privind elaborarea unui Atlas sociologic al României postcomuniste a fost început în cadrul CURS în 1991, prin efectuarea unor cercetări specifice pe problemele mobilității sociale (coordonator Dumitru Sandu), modului de locuire (coordonator Dorel Abraham), structurii sociale (coordonator Corneliu Cârțână), satului românesc (coordonator Trăilă Cernescu), impactului social al reformei economice (coordonator Marilena Gânju), precum și prin realizarea, în 1999, a unor sondaje de opinie reprezentative la nivel național și județean (coord. Dorel Abraham), referitoare la atitudinea populației față de schimbările sociale, economice și politice, valorile tradiționale și moderne etc.

O parte dintre aceste preocupări, împreună cu alte studii care pot fi încadrate în domeniul cercetărilor regionale sau zonale sunt prezentate

în numărul de față al revistei „Sociologie românească”. Nu înainte însă de a releva, chiar și succint, principalele experiențe teoretice și empirice din domeniul cercetării și științei regionale.

CERCETARE REGIONALĂ (ZONALĂ) ȘI ȘTIINȚĂ REGIONALĂ

Repere istorice

În funcție de realitățile studiate și disciplinele care sunt implicate în cercetarea regională sau zonală (termenii se suprapun, cel puțin parțial) sunt utilizate diverse metode și tehnici, ceea ce ridică serioase probleme în desprinderea unui fir metodologic călăuzitor. Dată fiind varietatea investigațiilor, care pot fi incluse în acest domeniu al studiilor sau cercetărilor zonale și inexistența unor metode și tehnici recunoscute unitare, ne propunem în acest cadru doar punctarea principalelor experiențe realizate în acest domeniu însoțite, acolo unde este cazul, de precizarea conceptuală necesară în vederea înțelegerii principalelor învățăminte metodologice.

Pe plan mondial, unul dintre inițiatorii cercetării sociologice regionale sau zonale (influențat de studiile franceze ale lui E. Demolins și Frédéric le Play) poate fi considerat sociologul, urbanistul și biologul britanic Patrick Geddes. Din câte cunoaștem, el este primul care la începutul acestui secol a creat metode și tehnici de cercetare sociologică cu caracter zonal, adecvate mai ales investigării și sistematizării urbane. Acest gen de cercetări este prezentat într-o viziune interdisciplinară, sociologia având în concepția sa un rol unificator al unor părți ca geografia, economia și antropologia. Metodologia de cercetare denumită generic „Social Survey” bazată în principal pe tehnica „Simultaneous Thinking” (gândirea simultană facilitată de suprapunerea cartograamelor) presupunea un studiu complet al unei regiuni naturale, unde orașul este văzut în strânsă legătură cu transformarea ariei sale înconjurătoare. O atenție deosebită este acor-

dată studiului prin sondaj al populației care facilitează redescoperirea orașului și constituie o etapă esențială în planificarea lui. De altfel, P. Geddes, împreună cu colegul său, V. Bradford, au fondat în 1903 Societatea sociologică din Londra (Geddes, 1904).

Metodele acestei școli au fost dezvoltate în diferite țări cum au fost „Le Play House” în Franța, „London Schools of Economics” în Anglia și „Școala sociologică de la Chicago” în SUA.

În ceea ce privește dezvoltarea metodologiei cercetării sociologice zonale în următoarele două-trei decenii, merită semnalată, în special, contribuția sociologilor urbani care au folosit, în abordarea ariilor naturale și sociale ale orașelor, ceea ce este esențial pentru conceptul de regiune sau regional: ideea determinării specificului unor teritorii. Astfel, R. E. Park, E. Burgess și R. D. McKensie – reprezentanți ai Școlii sociologice de la Chicago – oferă o serie de elemente metodologice privind studiul ecologiei umane. În analizele lor ei, accentuează asupra mișcărilor de populație și bunuri, asupra schimbărilor de locuire și ocupație etc., care afectează diviziunea muncii și relațiile populației cu solul. De asemenea, ei orientează cercetarea spre investigarea comportamentului uman în ambianța urbană ținând seama atât de distribuția populației, produsă de interese profesionale și economice, cât și de criterii legate de gusturi sau temperamente. Ei reușesc să delimiteze diferite arii concentrice de dezvoltare a orașului (populație distribuită în funcție de statutul social în cinci cercuri concentrice) precum și a unor „regiuni morale” (Park, Burgess, 1925).

În paralel cu sociologii și, într-un fel, înaintea lor, metode și tehnici de cercetare regională au fost elaborate de către geografi. Ideea de regiune are o lungă istorie dar primele prezen-

tări sistematice ale conceptului provin din secolul al XVIII-lea, când geografia au considerat unitățile administrativ – politice o bază inadecvată pentru descrierea și gândirea ariilor naturale. Ideea regională a fost mult discutată în prima jumătate și la sfârșitul sec. al XIX-lea, iar de atunci, gândirea regională a rămas proeminentă în geografie. În primele patru decenii ale secolului douăzeci au fost dezvoltate metodologii de abordare a unor „țări” sau regiuni rurale distincte ca mod de viață (în special de către școala franceză al cărei reprezentant de seamă era Vidal de la Blanche), regiuni naturale (teoretizate mai întâi de A. I. Herbertson) și regiuni definite printr-un singur factor sau criteriu (clasificări de acest gen au fost realizate în special de geografi și economiști).

Între cele două războaie se întâlnesc și alte dezvoltări ale concepției regionale (Unstead 1937) reflectate în special în identificarea regiunilor generice (tipuri asemănătoare care pot fi regăsite în diferite părți ale lumii) și regiuni specifice (arii cu individualități distincte, nerepetabile).

Toate tipurile de regiuni enumerate au în comun faptul că, în conținut erau relativ omogene în raport cu criteriile după care s-a efectuat delimitarea sau regionalizarea. Dar tot în această perioadă au fost delimitate și regiunile nodale, bazate pe conexiuni între lucruri și locuri, a căror metodologie a fost dezvoltată mai ales în SUA și Germania de I. C. Galpin, R. E. Park, R. D. McKenzie, H. S. B. Gras, W. Christaller și R. E. Dickinson¹.

După cel de-al doilea război mondial, pe lângă perfecționarea tehnicilor de abordare regională amintite, s-au impus câteva direcții noi, dintre care menționăm aici doar cele pe care le considerăm semnificative pentru cercetarea zonală.

¹ Despre istoricul și clasificarea abordărilor regionale din perspectivă regională elemente detaliate se regăsesc în lucrările autorilor: David Grig „Regions, models and classes” în R. I. Chorley and Peter Haggett, (1967). „Integrated Models in Geography”, London; Berry Brian I. L. and Duane F. Marble (eds) (1968). „Spatial Analysis. A Reader in Statistical Geography”. New Jersey; Hagget, Peter (1973). „L'analyse spatiale en géographie humaine”, Armand Colin. Paris; Friedmann, John (1975). „Regional Policy Reading in Theory and Applications”. The Mit Press. London; Duncan Timms (1975). The Urban Mosaic. Towards a Theory of Residential Differentiation”. Cambridge University Press; Holland, Stuart (1976). „Capital Versus the Regions”. The Macmillan Press. Ltd.

La ideea regiunilor nodale s-a adăugat cea de regiune funcțională, în sensul de stabilire a unor organizări și relații funcționale între locuri (Robinson, 1953, Hartshorne, 1959 etc.). Regionalizarea unicriterială a fost înlocuită sau completată de aceea multicriterială bazată îndeosebi pe analize factoriale (metodă sugerată de Kendal încă în 1939 și Hagood în 1941) și aplicată pe larg, mai ales în SUA, de către sociologii rurali (Lively și Gregory, 1954 etc.).

În deceniile șapte și opt o importanță crescută a fost acordată modelării matematice în cunoașterea regională mergând înspre considerarea regiunilor ca sisteme (Chorley 1964, Lowry 1964, Forrester 1969, Loglin 1970, Haggett 1973 și într-un fel, specialiștii reuniți în „Clubul de la Roma”). Din câte cunoaștem aplicarea metodei sistemice în analiza acestor realități, deși o idee recunoscută, nu s-a soldat însă, cu excepția modelelor sistemice urbane sau a celor globale, cu elaborarea și testarea unui model sistemic în delimitarea și cunoașterea particularităților funcționale ale regiunii.

În planul metodelor și tehnicilor de investigație toate aceste preocupări au condus la dezvoltarea aparatului statistico-matematic adecvat analizei regionale cantitative. Din acest punct de vedere saltul metodologic este considerabil, trecându-se, în câteva decenii, de la identificarea informală și aproape intuitivă a „frontierelor” regionale (de multe ori provincialismul ca tip de conștiință socială exprimată în atitudini, comportamente politice și literare stătea la baza decupajului regional) la delimitări cu ajutorul unor procedee matematice ca poligoanele lui Thiessen (Bogue, 1949), minimizarea distanței (Yeates, 1963), analiza discriminantă (Sebestyen, 1962), teoria grafurilor (Nystuen și Dacey, 1961, Boudeville, 1966), etc. În general, regionalizarea a fost privită ca o problemă de clasificare tipologică.

Perfecționarea metodelor și tehnicilor de cercetare și analiză regională nu s-a realizat unitar pe ansamblul disciplinelor științifice interesate în acest gen de investiții. Dacă până pe la mijlocul secolului XX, geografia și sociologia au dominat oarecum preocupările de cercetare regională, în prezent, abordările eco-

nomice și economico – ecologice au dobândit o importanță crescută. De altfel, proliferarea studiilor economice și ecologice regionale a condus la crearea „științei regionale”, ca un nou domeniu interdisciplinar al științelor sociale, centrate pe dimensiunea locațională a activităților umane (clasificarea acestora în spațiu în contextul structurii și funcționării lor) și pe semnificația acestei dimensiuni în descrierea formelor și comportamentului social.

Fundamentarea științifică, din perspectivă economică a abordărilor sau analizelor regionale, a avut loc la începutul secolului XX, în cadrul Școlii germane a economiei spațiale. Dintre reprezentanții de marcă ai acestei școli amintim pe I. von Thünen, Alfred Weber, Walter Cristaller și August Lösch. Modelele lor teoretice au reprezentat ceea ce se numește „teoria locului central”. Ca punct de pornire poate fi luată în considerare lucrarea lui von Thünen „Der isolierte Staat” din 1926. Începând din 1930 cercetarea regională, din perspectivă economică, devine sistematică și progresează de la analiza sectorială – agricultură, comerț, industrie etc., la modelul general, stabilit de Lösch, al balanței spațiale a sistemului. În paralel au fost elaborate diverse modele de măsurare a mișcărilor (migrației) populației în funcție de atractivitatea comercială a diferitelor zone. Modelul gravitațional al atracției (W. Reilly, 1931) și regula ierarhiei urbane ale lui G.K. Zipf (1946) sunt de referință în acest sens.

Pe măsura dezvoltării acestui domeniu de cercetare științifică, în 1954 s-a înființat Asociația Internațională a Specialiștilor în Știința Regională denumită Asociația Științei Regionale, moment din care expresia „știință regională” este sistematic utilizată.

În esență, constituirea și dezvoltarea științei regionale s-a bazat pe integrarea în analiza spațială a unor metode și concepte din economie, sociologie, geografie, matematică, geopolitică, econometrie.

Având un caracter interdisciplinar, *știința regională* a permis dezvoltarea în cadrul său a unor discipline precum: planificarea (amenajarea) regională, sociologia regională, economia regională, economia urbană, dezvoltarea spa-

țială durabilă, prognoza regională ș.a.m.d. (Cea mai evoluată dintre aceste discipline pare a fi economia regională. Poate și datorită aplicabilității imediate a rezultatelor obținute în acest domeniu în politicile de dezvoltare). Unul dintre cei care au contribuit hotărâtor la dezvoltarea științei regionale, economistul Walter Isard privește această abordare nu numai ca o activitate interdisciplinară ci și ca o nouă disciplină unificatoare. În lucrarea sa din 1960 denumită *„Metode de analiză regională; o introducere în știința regională”*, W. Isard se axează pe evidențierea dimensiunii spațiale a vieții, propunând studierea relațiilor interregionale ale sistemelor populației, resurselor, amplasării economice și industriale, instituțiilor sociale, balanței de plăți, pieței, locurilor centrale, ariilor urbane metropolitane și chiar valorilor, motivațiilor și scopurilor sociale. Pe măsura dezvoltării științei regionale au apărut diferite asociații naționale de știință regională în diferite țări, iar din 1961 au fost ținute în Europa simpozioane anuale de știință regională. Începând cu anii '80 sunt publicate peste 30 de reviste de știință regională (Grig, 1967).

Primul manual important de știință regională (Isard și colab., *Methods of Regional Analysis*, 1960) este consacrat, în esență, regiunilor economice. În concepția autorilor, problema principală a unei regiuni este comportamentul ei economic reflectat în activitățile de care are nevoie pentru a atenua fluctuația forței de muncă, valorificarea resurselor naturale, remedierea neajunsurilor etc. Dacă la început știința regională era axată pe metode de analiză a dezvoltării economice, în ultimul

timp promotorii săi consacră o parte importantă din lucrările lor integrării diferitelor tehnici, astfel ca planurile de dezvoltare regională să țină seama atât de considerații tehnologice și economice, cât și de aspectele sociologice, economice și politice².

Sfera cercetărilor regionale din ultima jumătate de secol nu se reduce însă la tipul de analiză promovat de noua știință regională. Paralel cu afirmarea acestei științe s-au afirmat pe lângă cele arătate și alte modalități de abordări regionale, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu analiza regională de tip economic. Astfel un gen de cercetare regională sau zonală cu caracter sociologic era cel denumit „analiza ariilor sociale” (Social Areas Analysis). Termenul este introdus de Eshre F. Shevky care, în 1949, scrie împreună cu Marilyn Williams *„The Social Areas of Los Angeles”* (Broom, Selznick, 1968). Pentru definirea acestor arii sociale ei folosesc în analiză unitățile de recensământ („census tracts”) pe care le clasifică în acord cu criteriile: rang social (ocupație, etnie, venit); urbanizare (proportia de femei ocupate, tipul caselor) și segregare (proportia de minoritari). Această modalitate de cercetare regională nu s-a impus însă ca o direcție prioritară datorită faptului că, nepresupunând o abordare interdisciplinară, neglija o serie de aspecte economice, ecologice etc., de mare importanță în acțiunea de planificare regională.

Un alt tip de studii regionale în care și-au găsit câmp larg de aplicare diverse discipline științifice (istorie, sociologie, geografie, filologie, antropologie, economie, psihologie etc.)

² Isard, Walter este una dintre personalitățile cele mai proeminente ale analizei regionale. El a dezvoltat metodele de analiză oferind specialiștilor (economiști, geografi, sociologi, ingineri, urbanisti) instrumente de cunoaștere cantitativă necesare rezolvării problemelor de planificare urbană și regională sau implantării de întreprinderi. De pildă, în vol. II al lucrării sale *„Metodele analizei regionale”*, destinat optimizării dezvoltării regionale, autorul tratează tipurile (canalele) de sinteză a datelor diferitelor metode și tehnici de cercetare regională. El desprinde următoarele canale de sinteză metodologică: integrarea analizelor luând în calcul costul comparativ interregional al complexelor industriale; modelele de agregare punând accentul pe structura urbană și metropolitană; cadrele de agregare implicând atracția gravitațională; modelul de agregare care definește scopurile sociale pornind de la un sistem de valori și canalul agregat operațional integrând valori și obiective. În esență demersul său metodologic se bazează pe utilizarea programării liniare interregionale. Un exemplu de analiză unitară din punct de vedere economic și ecologic a unei regiuni este oferit în lucrarea sa, *Geologie - Economic Analysis for Regional Development*, The Free Press, New York 1972.

sunt studiile de arie sau zonă (Area studies). Apărute după al doilea război mondial în SUA, aceste studii desemnau programe interdisciplinare de cercetare a unor regiuni, țări, părți ale lumii (exemplu: programele de cercetare a ariei sovietice, programul sub-saharian african etc.) și erau organizate după principiul „cunoaște-ți dușmanul”. Instituțiile care patronază acest tip de studii sunt denumite „centre areale”. Obiectul acestor studii care au dobândit pe parcurs un caracter științific era populația, ca un sector definit geografic, trăind și acționând într-un anumit mediu. În general, în funcție de interesele inițiatorilor centrelor care le promovează (mai cunoscute fiind cele din SUA, Anglia, Franța) ariile de „cercetare” sunt variat delimitate, ceea ce face ca și teoria și metodologia cuprinsă în cursurile de studii areale ținute la universități, centre areale etc., să fie controversată. De multe ori acest gen de cercetări se realizează sub forma unor anchete pregătitoare pentru mari lucrări de investiții. În ultimele decenii, astfel de anchete au tendința de a se înmulți, pe de o parte din rațiuni teoretice cum ar fi necesitatea de a nu detașa omul de mediul său înconjurător, progresul ecologiei, studiul interdisciplinar al complexității sociale, pe de altă parte din motive tehnice legate în special de îmbunătățirea mijloacelor de culegere, prelucrare și analiză a datelor (Gravitz, 1972).

Mai recent, spre sfârșitul secolului XX este propusă o nouă perspectivă de analiză a spațiului și urbanizării și anume aceea a unei *noi morfologii sociale*. Plecând de la orașul tradițional, înțeles ca *spațiu al locuitorilor săi* și trecând prin dezvoltarea *metropolitană timpurie*, în care se intersectau spațial două categorii de populație – locuitorii orașului și navetiștii – se propune un nou tip de dezvoltare metropolitană (Martinotti, 1996). Este vorba de a doua și a treia generație de expansiune metropolitană prin care, mai întâi, celor două categorii de populație li se adaugă cea a consumatorilor sau utilizatorilor de oportunități urbane (o populație venită din întreaga țară și din afară pentru a se bucura de patrimoniul turistic, facilitățile comerciale etc., ale orașului) și, apoi, o a patra

categorie de populație, un fel de „clasă mijlocie internațională” sau „oameni de afaceri metropolitani”, cum mai este denumită. Se are în vedere o populație asociată fenomenului de mondializare și care reprezintă funcționarii diferitelor organizații internaționale și delegații diferitelor corporații, asociații, firme de stat sau private etc., populație care apelează la hoteluri, servicii, centre comerciale, restaurante ș.a.m.d., producând o anumită standardizare internațională a infrastructurilor și serviciilor din orașele capitală, în special, sub forma centrelor de afaceri, fast-food-urilor, catering-ului și a altor forme de colonizare.

Cu toată marea varietate de abordări, ca o trăsătură dominantă în studiile și cercetările regionale apare caracterul lor interdisciplinar și strânsa legătură cu planificarea regională. Din punct de vedere metodologic constatăm că, cercetările regionale se dezvoltă în trei direcții particulare: studii urbane și regionale destinate rezolvării concrete a unor probleme de planificare, mai ales de alocare a bunurilor; cercetările de tip academic – de teorie și metodă – în planificarea regională și axarea pe înțelegerea matură a rolului și limitelor modelelor formale de măsurare cantitativă. Principalele obiective care atrag atenția specialiștilor, din cercetarea și planificarea regională, sunt: integritatea environmentului și calitatea vieții (Fredman, 1975). Interesul manifestat în ultimul timp pentru studiile și cercetările de acest gen rezultă și din multitudinea reuniunilor științifice internaționale care, indiferent că se referă la dezvoltarea așezărilor, protecția mediului, administrația regională sau la comportamentul social, au printre obiectivele prioritare de lucru metodologia cunoașterii și planificării regionale. Unele seminarii interregionale de sistematizare pentru dezvoltarea urbană, regională și națională, sunt organizate sub coordonarea ONU, iar contribuțiile științifice sunt publicate în diverse reviste de specialitate.

Dintre autorii străini cu contribuții la dezvoltarea științei regionale, din diferite perspective (specialități) amintim:

– din perspectivă economică: von Thünen, Ricardo, A. Weber până la cel de-al doilea

război mondial (A. Lösch, Hoyt în anii 1940), Zipf, Reilly, W. Isard și W. Leontief în anii '50 – '60; Fr. Perroux și I. Friedmann în anii '70; S. Salles, H. Odun și J. Perrin, J. Goddard în anii '80;

– din perspectivă geografică, pentru diferite perioade din sec.XX, Vidal de la Blanche, W. Christaller, B. Berry, H. P. Haggett, P. Claval, W. Burgess, D. Harvey;

– din perspectivă sociologică s-au impus de-a lungul secolului XX, P. Geddes, M. Weber, M. Mauss, R. Park, W. Burgess, Ph. Hauser, Chaumbard de Lauwe, I. Ziolkowski, M. Castells, S. Amin, I. Wallerstein, A. Giddens, G. Martinotti.

Un loc aparte în cadrul preocupărilor de știință regională (sau științelor regionale cum sunt denumite de către unii specialiști) îl ocupă *economia regională* care încearcă să se desprindă într-o disciplină de sine stătătoare. În general, în cadrul economiei regionale este studiat comportamentul agregatelor macroeconomice în relația sa cu spațiul regional. Astfel, conform unor studii de specialitate, economia regională are ca obiective științifice studierea (Nicolae, Constantin, 1998):

- localizării (amplasării) obiectivelor economice;
- creșterii economice regionale;
- determinării echilibrului spațial;
- mobilității spațiale a factorilor de producție;
- eficienței structurilor spațiale;
- substituirii spațiale a factorilor;
- utilizării metodelor și tehnicilor economico-matematice de analiză și decizie prin încorporarea aspectelor spațiale în teoriile economice tradiționale;
- strategiilor și politicilor economice regionale.

Prin economia regională se încearcă să se răspundă la unele întrebări privind factorii care determină gradul de ocupare într-o regiune, nivelul de trai diferențiat pe regiuni, creșterea economică diferită de la o regiune la alta, factorii care determină migrația interregională etc. Din acest punct de vedere economia regională analizează atât raporturile interregionale, cât și

pe cele intraregionale, existente la nivelul fiecărei țări. Scopul este de a fundamenta științific politicile regionale prin care să se atenueze dezechilibrele regionale și să se identifice măsurile adecvate pentru îndeplinirea obiectivelor de „dezvoltare regională” (termen care vizează efectul politicilor regionale).

Metodologia utilizată în economia regională cuprinde în esență *metoda conturilor* (conturile producției și veniturilor, conturile balanței de plăți, conturile fluxurilor de fonduri, conturile input-output, contul avuției regionale), metoda analizei spațiale și a prețurilor în spațiu diferențiat; legile de atracție comercială ale piețelor; teoria localizării (I.N. von Thünen, Alfred Weber, H. Hotelling, August Lösch); modelele ocupării și veniturilor în plan regional și modelele creșterii regionale (modelele neoclasice unisectoriale și bisectoriale, modele bazate pe cererea exterioară regiunii modelele cauzalității cumulative). Strâns legată de economia regională este economia urbană, ea presupunând însă o metodologie specifică de analiză (Constantin, 1998).

Conceptul de regiune

Regiunea reprezintă un concept cu o semnificație largă, subsumând adesea alte noțiuni cu care uneori este confundat, cum sunt cel de zonă, arie, aglomerare etc.

„Aria” reprezintă în general acea parte a teritoriului care redă spațiul de influență al unui oraș, producător, piață etc., fiind redat de obicei prin „ariile de atracție” (comercială, de forță de muncă etc.).

Regiunea reprezintă un spațiu suficient de cuprinzător pentru a funcționa relativ independent, deși are strânse legături cu restul economiei.

Delimitarea regiunii este funcție de criteriile sau metodologiile adoptate. În mod clasic se vorbește de trei tipuri de regiuni (Richardson, 1973):

1. *regiuni omogene* determinate prin utilizarea unor criterii-cheie cum sunt: criteriul economic (de exemplu, venitul pe locuitor); criteriul geografic (de exemplu, topografia

comună, o resursă naturală comună); criteriul social politic (de exemplu, o istorie comună, o anumită cultură identitară comună etc.);

2. *regiuni polarizate* (nodale) determinate prin interdependențele și dominația create de către un centru polarizator sau nodal;

3. *regiuni pentru planificare* determinate în cadrul unor programe specifice de dezvoltare regională asigurate de un anumit cadru instituțional – administrativ.

De multe ori regiunea este privită și ca o unitate administrativ – teritorială a unei țări unde pe lângă o determinare spațială pe baza unor criterii istorice, culturale, economice sau sociale i se conferă și o anumită autonomie în raport cu puterea centrală.

Conceptul de regiune este însă utilizat și la nivel internațional, în special în cazul teritoriilor de frontieră ale unor țări vecine, sau chiar regiuni formate din grupuri de țări situate în același spațiu geografic și strâns interrelate (de exemplu, țările nordice sau Țările Asiei de Sud – Est). Oficiul de statistică al UE propune o clasificare similară a regiunilor în cadrul Nomenclatorului unităților teritoriale pentru statistică (NUTS) pentru a obține o statistică regională. În 1999 România a aprobat Planul Național de Dezvoltare Regională (propus de Comitetul Național de Dezvoltare Regională) prin care se arată care sunt măsurile de dezvoltare regională, pentru perioada 2000 – 2002, conform cu cerințele UE în privința economiei de piață și care decurg din programul de aderare a României la UE.

În România există deja o clasificare regională în funcție de dezvoltarea economică-socială utilizabilă în statistica UE, clasificare care cuprinde 8 regiuni de dezvoltare distribuite în raport cu axele cardinale.

I. Lajugie formulează o definiție sinoptică a regiunii: regiunea este o arie geografică reprezentând o entitate care face posibilă descrierea fenomenelor naturale și umane, analiza datelor socio-economice și aplicarea unei politici (Lajugie, Delfaud, Lacour, 1979). Ea se bazează pe două caracteristici principale – omogenitatea și integrarea funcțională – și se află în relații de interdependență cu alte agregate regionale, cu spațiul național și internațional.

Delimitare conceptuală: raportul regiune - zonă

În înțelesul său larg, conceptul de zonă se asociază cu cel de regiune dar are și semnificații diferite, în funcție de realitățile și disciplinele la care se raportează. Uneori el este substituit și termenilor de areal, arie, ecosistem, geosistem, city-region etc., ceea ce face ca definirea sa să devină și mai dificilă. Totuși, deși nu există un consens de păreri, de cele mai multe ori literatura de specialitate încadrează cercetările zonale în cele de tip regional. Dar, așa cum remarcă încă din anii '30, cunoscutul sociolog și urbanist american Louis Wirth, „în conceptul de regiune nu se cuprinde o singură idee clară, fără ambiguități, ci mai curând o serie întreagă de noțiuni și definiții” (Wirth, 1956).

Ținând seama de această ambiguitate conceptuală, prima întrebare care se impune nu este, după părerea noastră, cea legată de căutarea unei definiții mai mult sau mai puțin exacte, ci de a vedea în ce măsură conceptul de „regiune” continuă să ofere explicații satisfăcătoare proceselor și fenomenelor social-economice care caracterizează dezvoltarea localităților în etapa contemporană. Privind lucrurile din această perspectivă, considerăm că regiunea, în înțelesul său tradițional nu mai „corespunde” decât parțial noilor realități. Argumentele care susțin o astfel de afirmație rezidă atât din evoluția obiectivă a realităților concrete, cât și din progresul teoriei cunoașterii sociologice. Știința regională pornește de la studiul comunităților regionale ca sisteme pluraliste de civilizație în cadrul aceleiași națiuni, reflectând în principal fie o dezvoltare economică pronunțat diferită, fie moduri de viață deosebite. Evoluția regională este paradoxală. Pe de o parte, din punct de vedere economic, datorită în principal extinderii în tot mai multe state a dezvoltării economice echilibrate la nivel național, se constată că economia regională nu poate fi detașată de ansamblul economiei, chiar dacă ea prezintă particularități regionale clare. Din punct de vedere social, multe diferențieri regionale la nivel național devin mai puțin semnificative. În plus, definirea socială a regiunii ca un tip de

conștiință colectivă sau ca o stare de spirit a condus la ceea ce literatura denumește regionalism care, deși câteodată a avut efecte constructive, mobilizatoare, alteori a dat naștere și unor fenomene de șovinism regional și provincialism. Pe de altă parte, extraordinara valorificare a resurselor locale și rapida mobilitate geografică și socială, ca și dezvoltarea accelerată a mass-media locale au făcut (chiar și acolo unde nu există o politică unitară de dezvoltare națională) ca multe diferențieri să se accentueze la nivel regional. Așa cum am arătat, cu timpul, studiile regionale au cunoscut o mare diversificare. Specialiștii în cercetări regionale, proveniți din diverse discipline științifice, au constatat existența unor regiuni geografice (delimitate în funcție de caracteristici fizice cum ar fi solul, vegetația, clima etc.), regiuni istorice (desemnând teritorii cu anumite mărturii și tradiții istorice), regiuni economice (redând valorificarea superioară a unor particularități fizice cum ar fi zăcămintele minerale, fertilitatea solului etc.), regiuni socio-culturale (bazate pe unele particularități culturale cum ar fi limbajul, religia, folclorul etc.), regiuni administrative (reprezentând cadrul de rezolvare a anumitor probleme economice, sociale, culturale și politice), regiuni metropolitane sau polarizante (caracterizate prin dominarea unui mare centru urban asupra hinterlandului său) și chiar regiuni funcționale (rezultate în urma tipologiei funcționale a așezărilor). În funcție de criteriul luat în considerație, nivelul la care era definită o regiune variază de la sensul local până la cel supranațional, ceea ce nu de puține ori a condus la confuzii și a îngreuiat comparabilitatea rezultatelor obținute în diferite analize regionale. Sociologia regională sau sociologia dezvoltării regionale, cum mai este denumită, este influențată nemijlocit de această situație, ceea ce face ca obiectul său de studiu să fie greu de delimitat. O definiție nu tocmai recentă arată că „din punct de vedere sociologic, o regiune este echivalentă cu o comunitate regională – un grup de oameni care trăiesc laolaltă într-o anumită regiune, în condiții de interdependență reciprocă, care sunt supuși acelorași influențe, dezvoltându-și, prin urmare, o serie de trăsături

comune și împărtășind un sentiment de apartenență comună” (Ziolkowski, 1971). Se observă însă că și această definiție este tributară conceptului de regiune, iar autorul ei, profesorul polonez I.A. Ziolkowski, specialist în metodologia dezvoltării regionale, renunță să mai ofere criteriile și tehnicile de identificare și delimitare spațială a regiunii. De fapt, deși există o multitudinea de studii și cercetări regionale, nu există până în prezent o metodologie unitară de delimitare și cercetare a acestor realități, regiunile fiind identificate fie intuitiv, fie în funcție de necesitățile cercetătorului care studiază anumite fapte și fenomene. De abia în ultimii ani se lucrează, în special în cadrul CE la definirea criteriilor unitare pentru delimitarea regiunilor de dezvoltare în Europa.

Pornind de la aceste elemente, care scot în evidență neclaritatea conceptului de regiune, ca și de la realitățile țării noastre unde vechea delimitare teritorial – administrativă pe regiuni nu și-a dovedit în continuare viabilitatea datorată în principal schimbărilor cantitative și calitative intervenite în structura forțelor de producție, a populației și a așezărilor, considerăm că este mai potrivită utilizarea termenilor de regiune istorică sau de regiune de dezvoltare cu înțelesul lor de zonă, concept răspândit de altfel în literatura de specialitate și în activitatea practică de amenajare a teritoriului și localităților, atribuindu-le însă un conținut adecvat scopului și obiectivelor stabilite pentru cercetarea sociologică zonală. O primă operație care se impune este aceea de a defini conceptul în așa fel încât să putem caracteriza zona atât din punct de vedere al limitelor teritoriale, cât și al factorilor de conținut.

„Zona” este un concept care a devenit în timp tot mai larg. Dacă la început termenul reprezenta o bandă transversală tăiată într-o sferă, în prezent el reprezintă un spațiu care posedă anumite caracteristici care-l diferențiază de altele, dar care nu-i permit să funcționeze relativ independent.

Zone sau subzone se pot delimita în diverse domenii, dar se pare că nicăieri nu se întâlnește o multitudine de aspecte și forme zonale ca în sociologie. În literatura de specialitate, zonele sunt definite fie la modul ge-

neral ca „expresie vie a unei forme concrete pe care a căpătat-o viața umană în funcție de circumstanțele locale (geografice, istorice, politice) și de particularitățile spiritului uman, de dezvoltare a acestuia” (Bărbat, 1971), ca o „unitate dinamică” sau „un complex de relații economice și sociale specifice, conturate pe baza anumitor coordonate” (Constantinescu, 1971), fie în sens operațional unde zona este constituită după criteriul „zonei de influență urbană” (Mihăilescu, Miftode, Rotaru, 1971) sau unde „din punct de vedere zonal, ceea ce ne interesează nu este numai orașul și periurbanul său, ci zone cu mult mai largi, în speță județele în totalitatea lor” (Stahl, 1975).

Se întâlnesc, de asemenea, diferite realități geografice, economice, urbanistice sau sociale desemnate ca „zone” și descrise ca atare fără ca să se definească sau să precizeze întotdeauna criteriile și modalitățile folosite pentru delimitarea lor. În asemenea cazuri se ajunge să se desemneze prin termenul „zonă funcțională” atât un ansamblu de locuit dintr-un oraș sau o platformă industrială (acceptată ca atare de urbanisti), cât și anumite teritorii interjudețene ca „zona funcțională carpato-dunăreană olteană”, „zona funcțională banatică, sud-vestică”, „zona funcțională a Marmăției și Țării de Sus” etc. (Cucu, 1975), ceea ce face ca și conceptul de zonă să fie dificil de operaționalizat. O atenție specială este acordată în literatură zonelor periurbane (suburbane, preurbane etc.) definite în funcție de influența exercitată de oraș asupra localităților care-l înconjoară și caracterizate mai variat din punct de vedere al conținutului (Jordan, 1973). Un conținut aparte și o sferă mai largă sunt atribuite zonei în științele politice unde prin zonă sau regiune se înțelege o parte a teritoriului unei țări, grup de

țări, continent sau a globului desemnate sub aspectul unor interese comune, aderarea la anumite tratate sau convenții etc. Există în această accepție zone denuclearizate, de ocupație, de preferințe, explozive etc., care însă fac obiectul de studiu al altor discipline științifice (politologie, sociologia relațiilor internaționale etc.). Definițiile și exemplele date, la care se pot adăuga și altele, deși nu lipsite de valoare pentru clarificarea teoretică a aparatului conceptual sau pentru cunoașterea științifică a unor aspecte zonale specifice, se dovedesc insuficiente pentru diagnosticarea realității sociale, a dezvoltării localităților și teritoriului pe etape, în perspectivă. Acest neajuns se datorează în principal faptului că ele nu sunt întotdeauna precedate de o metodologie adecvată de identificare a zonelor și de cunoaștere a fenomenelor de creștere și dezvoltare care se desfășoară la nivel zonal.

Definiția, care considerăm că suplinește unele din lipsurile amintite și este fructuoasă pentru cercetarea zonală sau regională a localităților, pleacă de la ideea că zona poate fi abordată, studiată ca un sistem de localități (sistem zonal). Cercetarea zonală implică în aceste condiții definirea zonei în termenii unui sistem socio-spațial, fără ca aceasta să însemne că investigația sociologică se va mărgini numai la identificarea și descrierea acestor sisteme.

Necesitatea unei abordări sistemice în studiul localităților este recunoscută în literatura de specialitate și există, în acest sens, demersuri metodologice edificatoare în ceea ce privește analiza comunității sătești, orașului și a delimitării de „sisteme funcționale” pe baza identificării unor arii de convergență în jurul centrelor polarizatoare³. Considerăm că cercetarea regiunii sau zonei ca sistem, bazată pe

³ Deși ideea abordării sistemice este afirmată în studiile regionale, aplicarea ei s-a realizat mai cu seamă în cercetarea unor anumite localități urbane sau rurale și mai puțin la ansamblurile zonale. Este celebră în acest sens lucrarea „Urban Dynamics” a lui J.W. Forrester. MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1969. Teoretic problematica este abordată de Briam McLougen „Planification Urbaine et Regionale. Une approche par l'analyse de systemes”. Dunod, Paris 1972. La noi, exemple ilustrative privind abordarea sistemică în studiile regionale sunt întâlnite în lucrările lui H.H. Stahl „Schema unui model de analiză a comunităților sătești”, în Viitorul Social nr. 2/1976. M. Enache „Modele matematice în sistematizare”, Ed. Tehnică București 1977; M. Botez, M. Celac „Sistemele spațiului amenajat – modelare, optimizare, previziune”, Ed. științifică și enciclopedică, București 1980; D. Abraham „Dimensiuni ale analizei zonale a așezărilor” în Viitorul Social nr. 3/1978.

luarea în considerație a diferitelor tipuri de localități și a variatelor interrelații care se stabilesc între ele, nu numai a influenței centrelor polarizatoare, lărgeste cadrul teoretic și aplicativ al cercetărilor zonale. Considerarea regiunii sau zonei ca sistem de localități se impune, după părerea noastră, din rațiuni legate de:

- complexitatea evoluției colectivităților umane, în principal de dinamica raportului sat – oraș;
- măsurarea prin „sistem de indicatori” a activităților și fenomenelor social-economice;
- intervenția pentru o amenajare și dezvoltare armonioasă.

Experiențe semnificative privind cercetarea regională în România și elaborarea Atlasului sociologic

În România există o bogată experiență în privința cercetărilor regionale sau zonale (cum au fost adesea denumite de sociologi) în care pot fi regăsite informații prețioase pentru cunoașterea științifică a procesului de dezvoltare regională.

Premergătoare cercetărilor sociologice de tip regional sau zonal, dar care au o valoare semnificativă pentru evoluția acestui tip de cunoaștere sunt monografiile rurale (despre starea agriculturii) pe zone administrative (județe) ale lui Ion Ionescu de la Brad de la sfârșitul secolului trecut, monografiile de regiuni, după H. H. Stahl în număr de peste 44 în perioada 1936-1944, dintre care merită a fi semnalate cele elaborate de S. P. Radianu, Gheorghe D. Scraba și alții (Stahl, 1975).

Timp de câteva decenii, care au urmat începuturilor de cercetare regională sau zonală, atenția sociologiei a fost îndreptată spre studiul comunităților. Această schimbare de accent, concentrarea pe acțiunea monografică a comunităților avea, așa cum remarcă Ion Chelcea, o justificare istorică, necesitatea existenței unor date despre satele românești, „impuls național care avea să antreneze la lucru mai ales pe preoți și învățători” (Chelcea, 1934).

Experiența cercetării comunităților rurale, inclusiv cea practică timp de 10 ani (1925-

1935) de Școala Sociologică de la București arată că, cu toată perfecționarea metodologică a metodei monografice de studiere a satului și cu toată extinderea cantitativă a investigațiilor de acest gen, se impunea o preocupare tipologică prin care să se depășească limitele descriptivismului excesiv. Experiența Școlii Sociologice de la București, de la sfârșitul deceniului patru și primii patru ani de după război, este ilustrativă în acest sens. S-a procedat inițial la deplasarea accentului de la studierea exhaustivă a unei colectivități la analiza unei probleme-cheie, de obicei a unor fenomene acute. Amintim, în acest sens, cercetările efectuate de Institutul Social Român Banat-Crișana pe problema depopulării Banatului, rezultatele investigației din acest unghi de vedere a satelor Belinț și Gârbova fiind publicate în 1938 sub coordonarea lui C. Groșoreanu, E. Botiș, I. Nemoianu etc. (Groșoreanu). Tot în această direcție, al studierii unor aspecte semnificative, se încadrează și cercetările de „monografie sumară” a căror promotor a fost Anton Golopenția, care a publicat în „Curierul Serviciului Social” din 1939 un studiu numit „*Monografia sumară a satului*” (Golopenția, 1943). Tehnica monografiei sumare este legată de tentativa de a reuși un studiu comparativ al comunităților sătești, prin monografierea sumară, concomitentă a unor sate alese din diferite zone ale țării așa cum rezultă de altfel și din volumele IV și V din seria celor „60 sate românești”. Din păcate, deși cercetările au acoperit 60 de sate, aproape toate capitolele lucrării finale se bazează pe informațiile adunate numai într-unele din ele (37 sate pentru structura populației, 21 sate pentru fărâmițarea proprietății, 34 sate pentru starea economică, 16 sate prin monografii sumare). Corelarea activităților între diferite tipuri de sate a fost numai sporadic realizată.

A urmat apoi o reconsiderare a unității propriu-zise de investigație prin trecerea de la sat la zone – regiuni sau eșantioane de sate reprezentative (Stahl, 1975, 30-47).

Renunțarea la cercetarea unei localități în favoarea investigației unor „zone” sau regiuni se explică în principal prin neputința de a

epuiza, pe calea monografiei, toate localitățile din țară (așa cum își propusese Școala Sociologică de la București); necesitatea integrării fiecărei localități într-un ansamblu regional în care deține un anumit rol, aspect consemnat chiar în titlul unor lucrări reprezentative, ca în cazul studiului *„Nerej, un sat dintr-o regiune arhaică”* elaborat de H. H. Stahl. Pentru a desemna însă zonele care urmau să fie studiate, în funcție de criteriile utilizate în determinarea ariei de cercetare, s-au dat diferite soluții:

- Cercetarea unor arii delimitate teritorial-administrativ. Sunt ilustrative, în acest sens, cercetările din 1939 ale zonei Dâmbovicului organizate de A. Golopenția și M. Pop;

- Decuparea unor arii unitare și relativ omogene potrivit criteriilor naturale, sociale și culturale (etnografice). Conform acestei idei s-a cercetat zona Valea Almașului (16 sate) de către o echipă a Institutului Social Banat-Crișana și regiunea Țării Oltului (69 sate), zonă determinată geografic, istoric și etnografic;

- Definirea și studierea unei probleme specifice pentru o anumită zonă, așa cum a procedat Lucia Apolozan în studiul portului și industriei casnice din Munții Apuseni.

Dezbaterile în jurul acestor probleme au condus la necesitatea elaborării unor monografii bazate pe relația dintre „satul-pilot” și „zonă”. În această acțiune, conform celor două direcții de cercetare, fie se pornea de la studiul aprofundat al unui sat ales mai mult sau mai puțin intuitiv (așa cum s-a procedat cu satul Drăguș pentru Țara Oltului sau cu satul Runcu pentru nordul Gorjului), fie se încerca studiul direct al unor date sau zone în vederea tipologizării lor. În acest context se înscrie și concepția Dr. G. Banu de elaborare a unor „plăși sociale model” (asemnătoare „plășilor sanitare model”), care să cuprindă toate aspectele sociale din cadrul unui teritoriu administrativ. Această experiență de cercetare zonală s-a dovedit a fi utilă amenajării teritoriale, împingând spre luarea în considerare a ansamblului teritorial-administrativ sau urban-rural. Recunoașterea necesității cercetărilor zonale și dezvoltarea lor cantitativă nu s-a soldat însă și cu elaborarea unei metodologii adecvate, cât de

cât unitare, de cercetare. Totuși, preocuparea de a elabora anumite îndrumări metodologice a existat, dar ele se referă mai mult la tehnica monografierii satului și mai puțin la cea a cercetărilor zonale (Gusti, 1940). O preocupare expresă de acest gen este concretizată în 1940 în capitolul „Plan” pentru „Atlasul sociologic al României”, ultimul capitol din volumul *„Îndrumări pentru monografiile sociologice”* dedicat de reprezentanți ai Școlii Sociologice de la București îndrumărilor monografice în 1940, după 15 ani de cercetare sociologică. Planul era menit să redea în „icoane sintetice” – a căror apropiere să formeze punctul de plecare pentru concluzii de valoare mai generală – acea știință a națiunii spre care reprezentanții Școlii Sociologice de la București năzuiau.

Principalele aspecte importante pentru metodologia cercetării zonale, urmărite în acest plan se referă la determinarea ariilor, centrului și zonelor de difuziune ale formelor de viață socială, precum și corelațiile („paralelisme”) dintre diferite fenomene sociale sau dintre acestea și cadrele lor de viață. Este interesant de reținut că, în viziunea autorilor, Atlasul sociologic ar urma să înfățișeze nu serii de fapte izolate, ci, pe cât posibil, ansambluri sau „fapte centrale” care să fie urmărite atât în tipul lor general, cât și în variația spațială. Această „icoană spațială” a vieții sociale românești ar urma să fie obținută pe etape, de la sat la regiune, zone de atracție din jurul centrelor urbane până la „marginile unității naționale”. Instrumentarul metodologic propus se baza pe vechea metodă monografică axată pe „cadre și manifestări”. Această idee, a cercetării globale a unităților sociale o regăsim de altfel și în planul de lucru propus de Dimitrie Gusti în 1946 Consiliului Național de Cercetări. Acest plan viza în esență inventarierea tipurilor de sate existente în România, în funcție de răspândirea lor și, pe urmă, cercetarea amănunțită a fiecărui sat din toate tipurile.

Un aport substanțial la perfecționarea metodologiei studiilor și cercetărilor zonale este adus de geografi. Studiile geografilor au acumulat un bogat material factual la nivel de

„arie”, „areal”, „zonă”, „bazin hidrografic”, „regiune geografică”. Geografii au fost primii la noi care au întocmit hărți tipologice ale satelor după caracteristici morfologice legate de formă (risipite, răsfirate, adunate) și activități economice dominante (agricole, industrie, mixte). Astfel, V. Mihăilescu realizează încă din 1927 o tipologie a așezărilor rurale din România (Mihăilescu, 1927). De altfel, una din hărțile de bază ale Atlasului geografic național, reflectă ariile tipologice funcționale ale așezărilor din țara noastră. De cele mai multe ori zona, ca unitate de analiză, a fost precedată de ample monografii, promovate atât de sociologi, cât și de geografi, care au facilitat elaborarea anumitor tipologii regionale. Merită a fi semnalate în acest sens cartogramele densităților de populație pe km. pătrat, sat de sat (H. H. Stahl) harta ariilor de convergență social-economică (I. Matei), studiul rețelei de orașe (arh. A. Gheorghiu).

Am amintit aceste preocupări deoarece deși nu s-a ajuns la o delimitare științifică a unității de investigație, zona subînțelegându-se a fi unitatea teritorial-administrativă: sat, plasă, județ – și nu s-a reușit o unificare a metodelor de cercetare la teren pentru a obține date științifice comparabile, ele au meritul de a exprima anumite moduri de punere și rezolvare a problemelor zonale care ne scutesc de repetări aditive.

Preocupările sociologice de abordare regională au continuat în anii experienței socialiste a României, fie prin participarea unor sociologi la activitatea de sistematizare regională, până în 1966, fie prin efectuarea unor investigații zonale specifice după 1966, axate în principal pe studiul procesului de urbanizare (Abraham, 1991). Au fost efectuate cercetări de tip zonal în diferite arii precum zonele Slatina, Brașov, Pitești, Cluj, Craiova, Vaslui, București. Sunt mai cunoscute cercetările coordonate de M. Constantinescu, H. H. Stahl, I. Drăgan de la Catedra din București; I. Aluș, A. Mihai la Cluj; V. Miftode la Iași; M. Cernea la Brașov; M. Merfea la Vaslui, T. Herseni - Boldești. Din punctul de vedere al metodelor de cercetare au fost elaborate elemente

metodologice-cadru privind determinarea zonelor sau regiunilor, tipologizarea așezărilor, determinarea indicatorilor sociali semnificativi pentru studiul la nivel regional, analiza de sistem a zonei sau regiunii. Au fost întreprinse, mai ales de către geografi și sociologi și cercetări regionale specifice cum sunt cele privind determinarea ariilor periurbane sau a funcției regionale a marilor orașe cum sunt cele care vizau Bucureștiul în 1973 și 1980 – 1983 (Ion Iordan, Dorel Abraham), sau au fost studiate fenomenele demografice în plan regional (Vl. Trebici, D. Sandu 1984).

După 1990 au existat preocupări sistematice ale etnografilor, geografilor, sociologilor, demografilor pentru analiza regională a fenomenelor, fiind deja elaborate atlase etnografice, geografice și religioase. În perioada 1991-1994 a fost inițiată, în cadrul Centrului de Sociologie Urbană și Regională (CURS), o cercetare anuală prin care să se fundamenteze elaborarea unui Atlas social al României. Au fost produse și publicate parțial primele imagini privind structura socială a României din anii 1991-1994. Deoarece datele nu au ajuns să fie prezentate într-un veritabil Atlas, ne-am propus începând din 1999 să reluăm, actualizăm și continuăm în cadrul CURS, cu colaborarea unor specialiști de la Universitatea București, Centrul de demografie al Academiei etc., cercetarea de tip regional pe care să elaborăm Atlasul sociologic al României. Deja sunt adunate și prelucrate sumar date privind structura demografică, structura socială, locuirea și comportamentul politic.

SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA SOCIALĂ A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA 1990-1999

Repere teoretico-metodologice

După schimbarea regimului politic comunist produsă prin Revoluția din decembrie 1989, în România au avut loc schimbări sociale semnificative care-i determină pe sociologii și analiștii acestei problematici să vorbească despre un nou spațiu social sau o nouă

structură socială. Dincolo de schimbările produse la nivel economic și politic, cele mai profunde și dureroase schimbări, în sensul costului social pe care-l implică, sunt cele care afectează condițiile de viață, comportamentele și mentalitățile populației.

Fenomenul schimbării sociale a României din ultimii ani a fost abordat din diverse perspective variind în funcție de accentul pus pe aspectele macro sau microsociale, pe evidențierea modificărilor structurilor hard (grupuri sociale, instituții) sau soft (orientări valorice) ale societății, pe gradul de omogenizare și diferențiere socială (polarizare), pe evidențierea modalităților de penetrare sau impact a structurilor de tip occidental (mecanismele de înaintare a frontierei sau de constituire a „formelor fără fond“), pe consens sau conflicte sociale etc.

Totuși, cu toată contribuția lăudabilă, uneori de excepție dacă ținem seama de ingeniozitatea analizelor, nu a fost posibilă până în prezent determinarea unui tablou sintetic al principalelor schimbări sociale apărute în viața populației României în ultimul deceniu.

Ipoteza noastră este că schimbările sociale care caracterizează populația României au relevanță științifică și practică dacă analizăm întreaga perioadă 1989-1999, deoarece, chiar dacă această etapă este extrem de scurtă pentru a surprinde modificarea status-quo-ului și transformarea unei țări din perspectivă istorică, ea se constituie într-o etapă de ruptură sau fracturare socială în care dezorganizarea și constituirea unei noi structuri sociale cunosc ritmuri foarte rapide. Schimbările sociale care au apărut în această perioadă nu pot fi însă evidențiate pe deplin prin indicatorii statistici obișnuiți cum sunt produsul intern brut pe cap de locuitor, venitul mediu, ponderea unor clase sau categorii sociale. Sunt necesari indicatori care să reflecte fenomenele de *mobilitate profesională*

sau ocupațională, de marginalizare, de precaritate a locului de muncă, slăbirea legăturilor sociale, insecuritatea inegalităților generate de subdezvoltare sau de strategiile de supraviețuire. Concomitent sunt necesari indicatori care să reflecte încercările populației de adaptare și participare la dezvoltarea unei economii de piață în România. Este vorba, pe ansamblu, de schimbarea status-quo-ului din 1989 prin intensificarea mișcării în spațiul social, prin creșterea mobilității sociale și accelerarea participării la economia de piață. În acest sens, în modelul nostru de analiză sunt utilizați trei tipuri de indicatori:

- ai mobilității profesionale și/sau ocupaționale:
- ai marginalizării sau exclușiei sociale;
- ai integrării sau participării la dezvoltarea economiei de piață.

În lipsa unor date sau indicatori statistici de ansamblu, care să măsoare acest proces de fracturare și restructurare socială din ultimele decenii, ca și a puținelor studii de caz prin care să se evidențieze biografiile sociale reprezentative ale drumurilor parcurse de indivizi în perioada de tranziție, problematica schimbărilor sociale a fost abordată în cadrul unui sondaj național cu reprezentativitate județeană realizat de CURS în nov. 1999. Au fost de fapt 42 de eșantioane reprezentative la nivel de județ cu o marjă maximă de eroare de 3,3% fiecare*. Volumul eșantioanelor a cuprins la nivel național 38.840 gospodării. Pentru analiza la nivel național eșantionul a fost ponderat astfel încât să corespundă criteriilor regionale și pe tipuri de localități, la nivelul întregii țări, reținând în analiză 37.427 gospodării. Pentru studiul nostru care-și propune determinarea mobilității sociale în deceniul analizat, a fost reținută în analiză numai populația adultă care în 1990 avea alte ocupații decât cele de elev-student și pensionar (pen-

* Chestionarul elaborat de CURS a beneficiat și de sugestii din partea sociologilor Septimiu Chelcea (Universitatea București), Alina Mungiu-Pippidi (SAR), Gheorghe Onuț (Universitatea Brașov), Sebastian Lăzăroiu (SNSPA).

Eșantioanele la nivel județean au fost stratificate în primul stadiu în acord cu tipurile de localități și alcătuite în al doilea stadiu respectând selecția persoanelor conform unui pas statistic, din listele electorale. Prelucrarea datelor și prezentarea lor sub formă grafică au fost realizate de Daniel Chindea.

tru limită de vârstă), deci se constituia cel mai bine în subiect al schimbărilor posibile petrecute între 1989-1999. Volumul acestei populații investigate a fost de 27.072 persoane. Datele au fost culese în cadrul unui contract cu ARLD, instituție căreia îi mulțumim și pe această cale pentru că a acceptat să valorificăm, în scopuri științifice, datele „nepolitice” ale cercetării. Prin urmare demersul nostru se bazează, în esență, pe datele culese prin sondaje reprezentative dar utilizăm, ca punct de pornire, și unii indicatori regăsiți în anchetele trimestriale ale CNS (Institutul național de statistică) asupra forței de muncă din gospodării.

Supoziția este că schimbările sociale apărute în ultimul deceniu în România au o dublă determinare. Pe de o parte asistăm la ieșirea populației de sub incidența politicilor de planificare centralizată, de pregătire a forței de muncă conform „planului unic”, de repartizare a acesteia în teritoriu fără a se ține cont de o serie de factori subiectivi (interese, opțiuni și aspirații de realizare socială în și prin carieră) și obiectivi (condițiile economice și financiare ale familiilor și comunităților locale). Prin urmare, populația ocupată a pierdut anumite certitudini oferite de statutul lor profesional anterior, marcat de paternalismul statului, în care chiar dacă mai existau schimbări profesionale ele erau limitate și relativ controlate și, oricum, aveau loc pe fundalul siguranței păstrării postului și a unei vieți de pensionar previzibile.

Pe de altă parte, populația se confruntă după 1989 cu pericolul disponibilizării și cu multiplele incertitudini apărute pe piața muncii, generatoare atât de posibilități sporite de ascensiune profesională dar și de marginalizare sau de excludere din circuitul activităților economice și sociale utile. Prin urmare, mutațiile profunde care au avut loc în societatea românească ca urmare a instituirii democrației politice, a schimbării formelor și raporturilor de proprietate, a abolirii principiilor centraliste și birocratice de comandă în economie, concomitent cu pierderea locurilor de muncă și afirmarea spiritului concurențial pe piață au determinat efecte directe și indi-

recte, asupra resurselor umane în general și a forței de muncă în special.

Ideea de bază a cercetării noastre este că cele mai semnificative schimbări sociale din ultimul deceniu sunt legate de forța de muncă sau de activitatea profesională a populației. Ca rezultat al schimbărilor în plan profesional structura socială devine astfel, din punct de vedere al categoriilor sociale, mai puțin lizibilă. Au apărut noi profesii și domenii de activitate în timp ce ponderea și importanța celor legate de structura ocupațională și distribuția pe domenii, specifice economiei dinainte de 1989 s-au diminuat. De fapt, am putea spune că deși schimbarea vechilor structuri este, în general, lentă, în ultimii 10 ani ai secolului XX fosta structură socială în care domina clasa muncitoare (care forma împreună cu țărănimea și intelectualitatea cunoscutul triumfi stalinist) a fost înlocuită de o stratificare nouă în care proporția populației ocupate în servicii este în creștere.

Din păcate aceste schimbări sociale au fost asociate cu unele răsturnări valorice prin care anumite profesii care pretind investiții intelectuale mari și-au diminuat ponderea și au pierdut din prestigiu.

Indicatori semnificativi ai schimbării în structura ocupațională

Categoriile ocupaționale și profesionale sunt elemente de maximă importanță ale stratificării sociale. Ele apar și evoluează în baza diviziunii sociale a muncii implicând mobilitatea diverselor grupuri de populație în spațiul social, atât pe orizontală – structura pe ramuri – cât și pe verticală, prin schimbarea statusului ocupațional și social.

Schimbările intervenite în structura populației ocupate pe ramuri ale economiei naționale și forme de proprietate în anul 1999 comparativ cu anul 1991 se prezintă ca în tabelul 1.

Direcțiile principale de schimbare manifestate în cei 10 ani de tranziție în evoluția structurii pe ramuri a economiei naționale (scăderea considerabilă a populației ocupate în industrie cu 1,1 milioane persoane și creșterea ponderii

Tabelul 1. Structura populației ocupate pe ramuri ale ec.naționale în anii 1991 și 1999 (trim. II)

	1991 Total	1999		
		Total	*	**
Agricultori,silvicultori,pescuit	28,9	43,5	66,5	94,6
Industrie (total)	35,3	23,2	12,8	11,9
.ind.extractivă	2,6	1,7	0,1	4,6
.ind.prelucrătoare	31,3	19,4	12,5	39,6
.en.electrică,termică,gaze și apă	1,4	2,1	0,2	7,2
Construcții	4,6	3,6	3,6	61,2
Comerț	6,5	8,2	10,7	81,0
Hoteluri și restaurante	2,0	1,1	1,2	66,3
Transport și depozitare	5,5	3,4	1,5	28,3
Poștă și telecomunicații	0,9	1,0	0,4	28,1
Activități financiare,bancare și de asigurări	0,4	0,8	0,2	17,9
Tranzacții imobiliare	3,9	1,4	1,0	44,3
Administrație publică și apărare	0,9	4,9	0,1	1,4
Învățământ	3,9	4,0	0,1	1,7
Sănătate și asistență socială	2,9	3,0	0,3	6,1
Alte ramuri	3,5	2,2	1,6	44,3

Sursa: Calcule CURS după date CNS; Recensământul populației și locuințelor 1992, Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO), trim. II 1999

* structura populației ocupate în sectorul privat pe ramuri; ** pondere sector privat pe ramură

populației ocupate în agricultură de la 27% la circa 40% cu peste 12 puncte procentuale) sugerează derularea unui proces de restructurare cel puțin din punctul de vedere al afectării populației ocupate. Din păcate restructurarea socială nu s-a desfășurat în sensul unei modernizări a structurii ocupaționale specifică capitalismului postindustrial. Mai degrabă putem vorbi de conservarea unei structurii de ocupare înregistrată de România până prin anii '60, concomitent cu extinderea sectorului privat, a activităților comerciale, financiar-bancare, de administrație publică și servicii. Prin urmare, mobilitatea în structura ocupării relevă pentru România un proces concomitent de dezindustrializare și reagrarizare a ocupării în condițiile unei creșteri modeste a sectorului de servicii și a capacității sale de a crea locuri de muncă pentru populația eliberată din industrie.

Structura populației ocupate pe sectoare de activitate (primar, secundar și terțiar) consem-

nată în prezent în România poate fi asimilată țărilor aflate în faza incipientă de dezvoltare industrială sau în „curs de dezvoltare”(circa 30% populație ocupată în sectorul terțiar față de minim 50% în țările dezvoltate cu economie de piață).

În profil teritorial structura populației ocupate pe ramuri și sectoare de activitate este concordantă cu indicele de dezvoltare economico-socială a regiunilor istorice: regiunile în componența cărora intră majoritar județe cu nivel scăzut și foarte scăzut de dezvoltare economică (Moldova, Muntenia, Oltenia) au o structură de ocupare caracterizată prin proporții ridicate de populație ocupată în agricultură și ponderi scăzute în servicii. Zonele cu indici de dezvoltare economico-socială foarte ridicată (București, Transilvania) dispun de o structură de ocupare în care sunt predominante serviciile și industria (îndeosebi cea prelucrătoare). Dobrogea, cu cel mai ridicat coeficient

al structurii de ocupare în sfera serviciilor dar și cu valoarea cea mai redusă a acestuia în industrie, are un nivel mediu de dezvoltare economico-socială.

Deși populația ocupată în sectorul privat a devenit majoritară în România începând cu anul 1995 și a ajuns la o pondere de 62% în 1999, structura sa pe ramuri și sectoare de activitate la nivel național nu întrunește cerințele unei economii de piață moderne, două treimi din persoanele din sectorul privat desfășurându-și activitatea în agricultură. Industria și serviciile sunt slab reprezentate de sectorul privat la nivel național, în populația ocupată. O tendință favorabilă o regăsim însă în mediul urban unde ponderea populației ocupate în servicii (sector privat) este mai mare de 50%.

Structura populației ocupate după statutul profesional în anii 1991 și 1999, pe total țară și medii rezidențiale are următoarea configurație:

Principalele schimbări în structura ocupării după statutul profesional rezidă în continuarea procesului de reducere a numărului și ponderii salariaților și sporirea lucrătorilor pe cont propriu, a patronilor și a lucrătorilor familiari neremunerați.

Patronii reprezintă o foarte mică proporție în structura populației ocupate (1,0% în 1999) chiar dacă numărul lor a crescut de circa 5 ori față de 1991. 86% dintre aceștia își desfășoară activitatea în orașe și 14% în mediul rural. Din

cei 125.205 patroni existenți în 1999, 87.029 (70%) desfășurau activități în comerț, 15.203 (12%) în industria prelucrătoare, 7.429 (6%) în activități hoteliere și restaurante și 4.950 (4%) în construcții și transport. Pe de altă parte, este de remarcat că numărul lucrătorilor pe cont propriu în industria prelucrătoare este mai mare în rural decât în urban (31.931 respectiv 24.543) tendință care – dacă ar continua – ar avea efecte benefice atât pentru structura de ocupare din mediul rural cât și în configurația generală a acesteia la nivel național. Din păcate se pare că formarea clasei capitaliștilor români a avut loc mai degrabă prin rapt din patrimoniul unităților de stat, realizat mai ales prin cunoscutul mecanism al firmelor „căpușă” decât printr-o acumulare treptată bazată pe investiție, eficiență economică și „*spirit capitalist*” în sens weberian.

Principala modificare structurală la nivelul grupelor majore de ocupații în perioada analizată este dată de creșterea ponderii agricultorilor și reducerea proporției muncitorilor calificați și necalificați. Ponderile specialiștilor cu ocupații intelectuale și ale lucrătorilor operativi din servicii și comerț nu s-au modificat semnificativ în această perioadă dar s-au accentuat discrepanțele dintre urban și rural, la aceste grupe de ocupații.

Tabelul 2. Structura populației ocupate după statutul profesional în anii 1991 și 1999 (total țară și medii rezidențiale) în %

Statutul profesional	1991			1999		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
Salariat	80,4	97,2	58,8	58,3	91,0	28,5
Patron	0,3	0,5	0,1	1,0	1,7	0,4
Lucrător pe cont propriu	14,3	1,2	31,0	22,3	5,4	37,8
Lucrător familial Neremunerat	2,1	0,2	4,5	18,0	1,9	32,7
Membru al unei societăți agricole sau cooperatiste	2,9	0,9	5,6	0,4	0,1	0,6

Sursa: Calcule proprii după date CNS – Recensământul populației și locuințelor 1992, Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO), trim. II 1999

3. Hărțile schimbării în structura populației active a României în ultimul deceniu al secolului XX

Structura populației active cunoaște schimbări semnificative în perioada 1989-1999, așa cum rezultă din datele sondajelor CURS din noiembrie 1999.

Structura populației active din 1999 reflectă, de fapt, starea de *tranziție* a României spre o economie de piață și o societate capitalistă dezvoltată economic.

Se observă că, în timp, s-a diminuat drastic ponderea muncitorilor de la 50% în 1989, la 30% în 1999, alte categorii de oameni precum agricultorii cu gospodărie proprie, lucrătorul familial neremunerat, șomerii și cei fără ocupație, au sporit semnificativ, determinând o nouă structură ocupațională, mai diversificată și aducătoare de noi inegalități.

Mobilitate ocupațională

De fapt, ce s-a întâmplat cu populația ocupată a României în ultimii 10 ani ai secolului

XX? Răspunsul este oferit prin procentele primite la întrebările care urmează:

După 1989, dvs. v-ați schimbat ocupația?

Nu	73%
Da	22%
Da, de cel puțin 2 ori	5%

Iată că mai mult de 1 din 4 indivizi de vârstă activă și-au schimbat ocupația în ultimii 10 ani, o cincime dintre cei afectați de acest tip de mobilitate, chiar de mai multe ori, ceea ce reprezintă, dacă se compară datele cu imobilismul dinainte de 1989, o schimbare majoră.

După 1989, dvs. ați schimbat locul de muncă?

Nu	72%
Da	20%
Da, cel puțin de 2 ori	8%

Proporția de 28% din populația ocupată care și-a schimbat locul de muncă în perioada analizată sporește numărul celor antrenați în mobilitatea ocupațională.

Tabelul 3. Structura populației active în 1989 și noiembrie 1999

	1989 (în %)	1999 (în %)
Fără ocupație	2,2	7,2
Casnică	7,6	12,2
Lucrător familial neremunerat	0,5	1,4
Șomer	-	9,5
Agricultor cu gospodărie proprie	2,6	8,3
Agricultor în CAP, asociație agricolă	9,3	0,5
Lucrător agricol (IAS, silvicultură, etc.)	1,6	0,6
Muncitor necalificat	6,8	4,7
Muncitor calificat	43,1	26,0
Lucrător cu studii medii în servicii și comerț	9,7	9,9
Lucrător pe cont propriu	1,1	2,3
Tehnician/maistru	4,6	3,1
Specialiști cu ocupații intelectuale	9,8	10,8
Cadre de conducere	0,9	1,1
Patron	0,1	2,4

Ponderea celor afectați de schimbarea ocupației și/sau a locului de muncă, adică de mobilitatea ocupațională sau socio-ocupațională (dacă ținem seama de impactul acestor mișcări asupra statusului social) se ridică la peste 40% din totalul populației ocupate.

Totuși, există o corelație slab semnificativă între cele două tipuri de schimbări. Aceasta înseamnă că schimbarea ocupației nu a fost însoțită în majoritatea cazurilor, de schimbarea locului de muncă. Chiar am putea spune că, în mod curios, în esență, schimbarea ocupației nu a fost însoțită de schimbarea locului de muncă, și nici invers, așa cum s-a afirmat adesea în publicistica din România. Este vorba, de fapt, de o mobilitate ocupațională care presupune doar pentru peste o treime (36%) dintre cei afectați, schimbarea atât a domeniului de activitate cât și a locului de muncă. Practic avem de-a face cu *trei categorii de populație afectate de mobilitatea socio-ocupațională*: *circa o treime și-a schimbat în cei zece ani numai ocupația; o treime care și-a schimbat din punct de vedere profesional doar locul de muncă și o treime care și-a schimbat atât ocupația cât și locul de muncă.*

Desigur că, pe ansamblu, proporția de peste 40% din populația ocupată antrenată în mobilitatea socio-ocupațională nu se referă la o categorie socială omogenă și nici nu poate fi caracterizată numai pozitiv sau negativ. O parte a acestei populații a fost antrenată într-o mobilitate socială ascendentă dobândind calificare și status social superior, cel puțin din punct de vedere al venitului. O mare parte a fost antrenată într-o mobilitate descendentă conducând la sporirea celor ocupați în agricultură, în economia subterană etc., cu un status social inferior. Evident că dihotomia ascendent-descendent, pozitiv-negativ nu trebuie absolutizată, unele schimbări având un caracter ambivalent.

Marginalizare socială

O categorie aparte de schimbări au fost suportate de către populația ocupată afectată de șomaj și cea disponibilizată sau care a ieșit la pensie mai devreme de vârsta normală de

pensionare. Categoriile marginalizate sau excluse social sunt rezultatul atât al rupturii profesionale, cât și al dezagregării și desocializării prin care trece populația României în perioada de tranziție. Practic, categoriile sociale afectate de schimbările amintite sunt impuse spre periferia societății și spre izolare diminuându-se posibilitățile de a mai juca un rol social important. În lipsa unei organizări interne și a sentimentului de apartenență la un grup social, marginalizații nu constituie o forță colectivă și cu atât mai puțin un grup sau clasă socială chiar dacă uneori apelează la anumite forme de protest, cum s-a întâmplat cu o parte a minerilor disponibilizați din Valea Jiului. Pe ansamblu, aceste categorii sunt cuprinse de sărăcie, de sentimentul inutilității și disperării. Redundanța și marginalizarea socială sunt mai mult decât o formă a mobilității descendente. Sub presiunea procesului de Reformă economică inițiată după 1989 aproape 40% din populația ocupată a suportat, într-un fel sau altul, costurile sociale ale tranziției de acest tip.

Astfel, 19% din totalul populației ocupate a României a fost afectată de șomaj. Adică 1 din 4 persoane ocupate au suportat, în perioada 1990-1999, vicisitudinile șomajului.

O altă categorie, de circa 9% din populația ocupată a intrat în categoria celor care au fost disponibilizați sau concediați din diferite motive, principalul fiind acela al restrângerilor de activitate (în urma restructurării, privatizării etc.).

Aceleași presiuni economice legate de restructurarea economiei, la care este drept s-au adăugat și o serie de factori individuali legați în special de dorința schimbării domiciliului de la oraș la sat au determinat ieșirea la pensie mai devreme a circa 11% din populația ocupată.

Trebuie precizat însă că procentele amintite trebuie analizate în context. Pe de altă parte, grupurile sau categoriile de populație amintite sunt practic total distincte, adică procentele se cumulează, cu excepția a 1% din cazuri care au trecut prin toate cele trei forme de marginalizare sau excluziune socială (șomaj, disponibilizare, pensionare timpurie).

Dacă luăm în considerare și schimbările profesionale atunci, pe ansamblu, doar 0,1% din populația activă a fost afectată de toate schimbările amintite (datorate mobilității profesionale și pierderii într-un fel sau altul, a locului de muncă). Și tot puțini, doar o proporție de 1% din populația afectată a suportat, cum s-a arătat, atât costurile șomajului cât și pierderea locului de muncă și pensionarea timpurie. Aceste date arată că spectrul schimbărilor de mobilitate profesională și de marginalizare socio-ocupatională (pensionare timpurie, concedieri etc.) a afectat majoritatea populației active a României și anume circa o treime a fost afectată de mobilitatea profesională sau ocupatională și mai mult de o treime (aproape 40%) de procesul de marginalizare (șomaj, disponibilizați, pensionare timpurie). Prin urmare putem spune că mai puțin de o cincime din populația ocupată a României a rămas în afara acestor procese de mobilitate profesională/ocupatională și de marginalizare, într-o perioadă de 10 ani de tranziție.

Integrare și participare la economia de piață

O altă dimensiune a schimbărilor care au afectat populația activă a României este reflectată de implicarea în cursuri de recalificare și în activități de afaceri proprii. Fortând nițel lucrurile, am putea spune că astfel de schimbări reflectă ceea ce se cheamă spirit anteprenorial.

Datele de sondaj arată că peste 6% din populația activă a urmat în perioada 1989-1999 cursuri de calificare.

De asemenea, 7% din populația activă a României a început după 1989 o afacere proprie.

În fapt, este vorba, pe ansamblu, de o pondere de circa 13% din populație care s-a implicat mai activ în economia de piață fie prin dorința de a se adapta la noile exigențe profesionale apărute, ridicându-și nivelul pregătirii profesionale, fie printr-un comportament de tip anteprenorial specific oamenilor de afaceri.

Schimbări în profil teritorial

Impactul schimbărilor amintite atât în planul ratei ocupaționale și marginalizării sociale

cât și a adaptării la economia de piață este diferit în plan teritorial. Diferențele sunt semnificative atât pe urban-rural cât și pe provincii istorice. Aceste schimbări produc astfel inegalități sociale în profil teritorial care, redată cartografic, reflectă proiecția pe sol a schimbării sociale sau a regionalizării sociale a României din ultimul deceniu al secolului XX.

Prezentăm în continuare principalele date ale schimbării sociale a structurii populației ocupate a României în profil teritorial, însoțite de hărțile corespunzătoare și grupate pe cele trei categorii: mobilitate socio-ocupatională, marginalizare socială și adaptare la economia de piață.

Mobilitate ocupatională

Mobilitatea ocupatională a afectat ca volum, în egală măsură, populația activă rezidentă în mediul urban și rural. Dacă ne gândim la conservatorismul mai accentuat al modului de viață rural în raport cu cel urban atunci fenomenul poate părea paradoxal. Dacă ținem seama însă că ruralul a primit o bună parte din forța de muncă „disponibilizată” într-un fel sau altul din urban și care s-a îndreptat spre activitatea agricolă din rural, atunci situația nu mai surprinde.

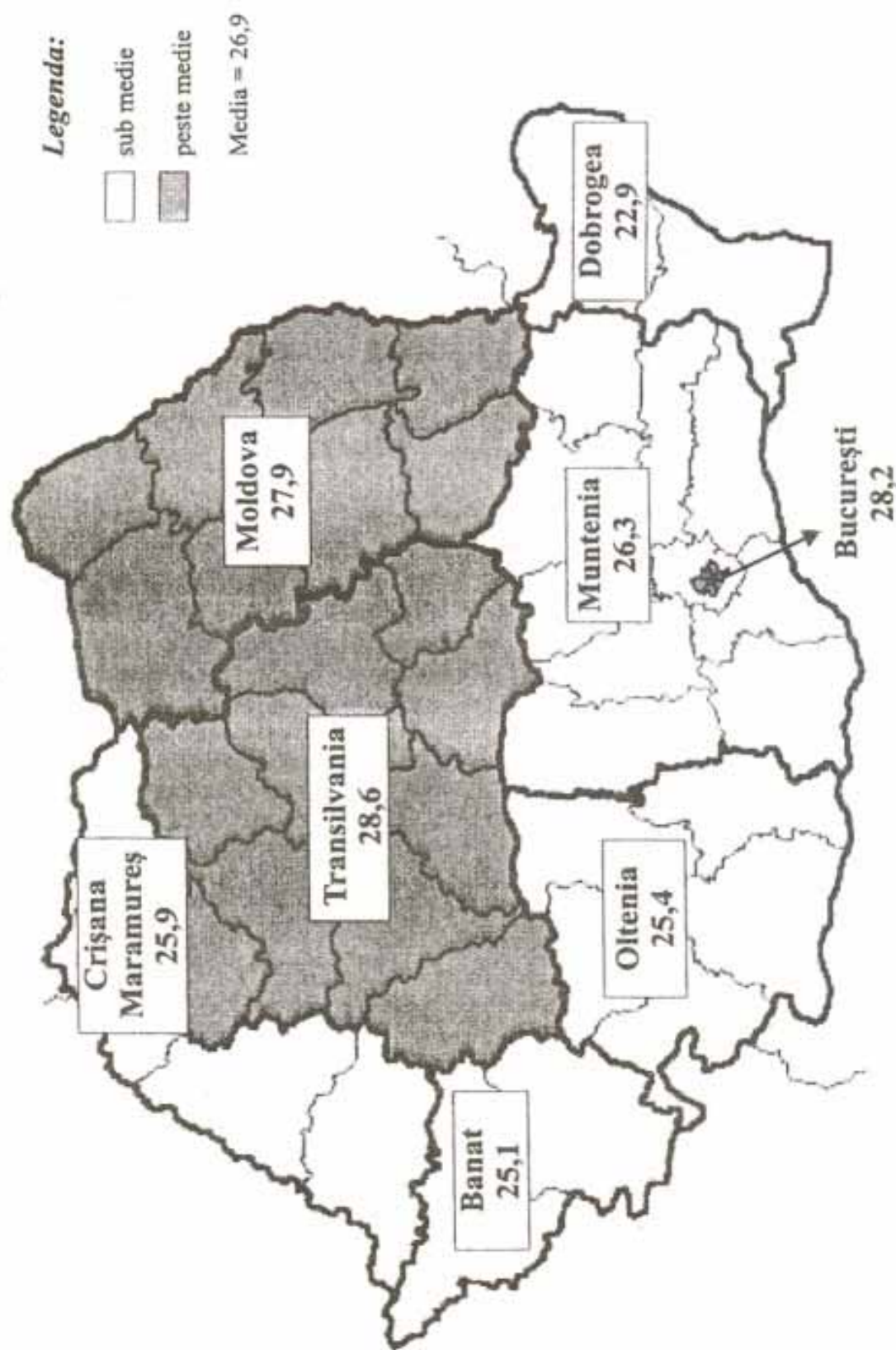
În prezent 38% din populația ocupată se regăsește în rural, o bună parte a acesteia provenind din orașe.

Doar intensitatea fenomenului de mobilitate ocupatională este mai crescută în urban, ponderea celor care și-au schimbat ocupația de cel puțin două ori în ultimii zece ani ai secolului XX fiind de peste 6% din totalul populației ocupate din orașe, pe când procentul corespunzător pentru rural este de 4%.

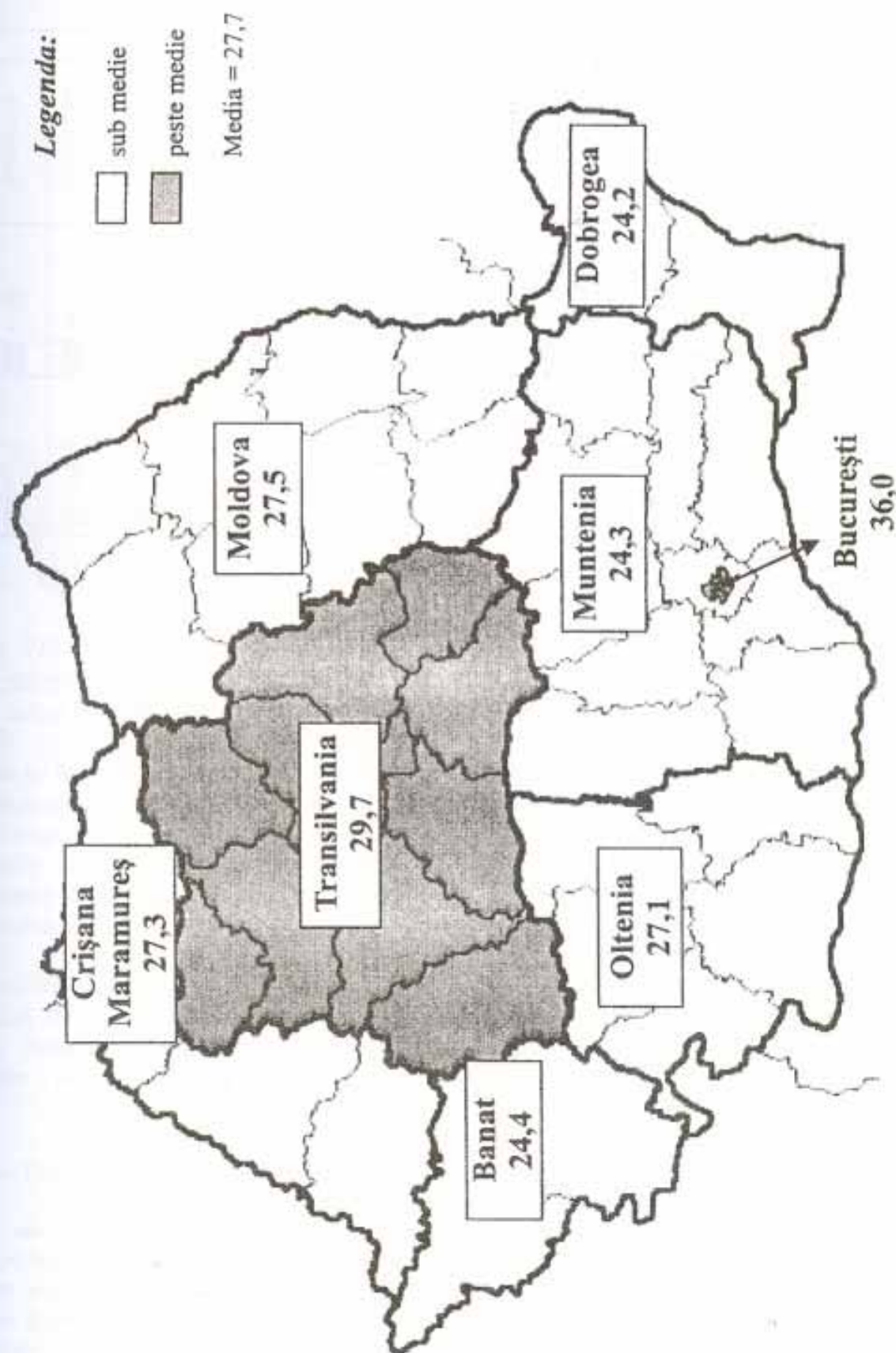
Diferența urban-rural se manifestă mai puternic în cazul schimbării locului de muncă. Astfel, în perioada 1990-1999 aproape o treime din populația ocupată din urban și-a schimbat locul de muncă, pe când în rural doar 23% din populația ocupată și-a schimbat locul de muncă.

Intensitatea mobilității oferite de schimbarea locului de muncă este, de asemenea, mai mare în urban decât în rural, ponderea celor

Harta 1: Mobilitate ocupațională în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

Harta 2: Mobilitate prin schimbarea locului de muncă, în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

Sursa: Sondaj CURS - noiembrie 1999

Tabelul 4. Mobilitatea ocupațională din perioada 1989-1999 în raport cu mediul rezidențial (ponderea celor care și-au schimbat ocupația și locul de muncă, în totalul populației ocupate)

Nivel național		Mediu		REGIUNI							
		Urban	Rural	Moldova	Muntenia	Dobrogea	Oltenia	Banat	Transilvania	Crișana M.	București
A schimbat ocupația											
cel puțin o dată	22	21	23	23	22	17	23	18	24	21	20
cel puțin de 2 ori	5	6	4	5	5	6	3	7	5	5	8
Total %	27	27	27	28	27	23	26	25	29	26	28
A schimbat locul de muncă											
Cel puțin o dată	20	22	18	20	18	16	23	15	23	19	22
Cel puțin de 2 ori	8	10	5	8	6	9	5	9	7	8	14
Total %	28	32	23	28	24	25	28	24	30	27	36

care și-au schimbat de cel puțin 2 ori locul de muncă în perioada analizată fiind de 10% în orașe, comparativ cu 5% procentul corespunzător pentru rural.

Mobilitatea profesională evaluată prin schimbarea ocupației și/sau a locului de muncă este diferită însă de la o regiune la alta și de la un județ la altul. (vezi harta pe regiuni cu abaterile respective față de media națională)

Astfel, mobilitatea ocupațională cea mai redusă a fost înregistrată în Dobrogea și Banat, unde indicii de schimbare a ocupației cel puțin o dată în 1990-1999, sunt de 23% și respectiv 25%, iar cele mai afectate regiuni din acest punct de vedere au fost Transilvania cu indici de 29% și Bucureștiul cu 28%.

Moldova și Muntenia, regiuni preponderent rurale au fost afectate de această mobilitate, la medie, tocmai din motivele de migrare urban-rurală de care s-a amintit.

Intensitatea schimbării ocupației a fost mai mare în București, 8% din populația ocupată de aici schimbând de cel puțin 2 ori ocupația în această perioadă.

În ceea ce privește schimbarea locului de muncă, cel mai puțin afectate au fost regiunile

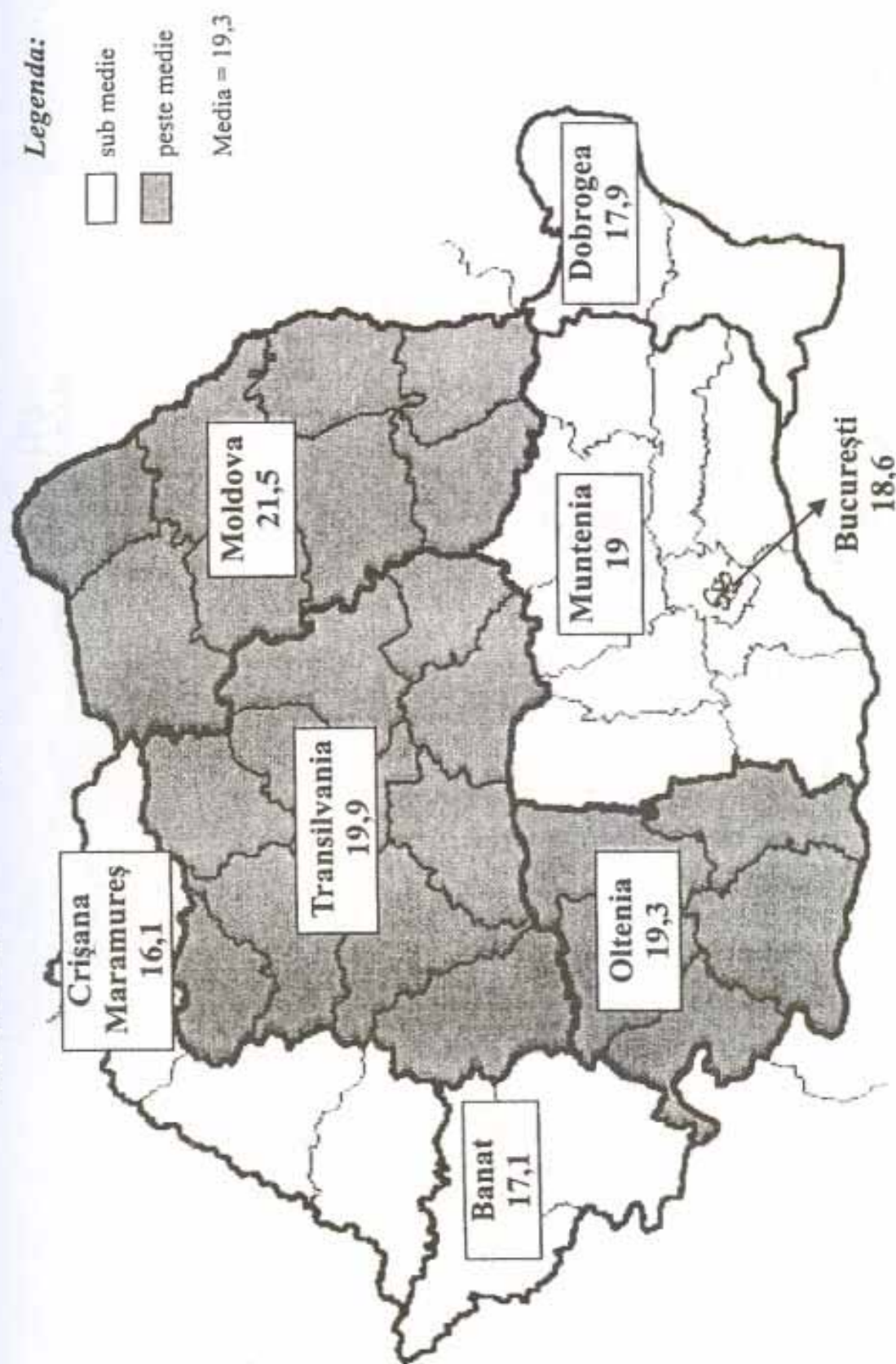
Muntenia și Banat (în proporție de 24% din populația ocupată), pe când cel mai afectate au fost Transilvania și Bucureștiul, cu indici de 30% pentru Transilvania, și respectiv 36% pentru București. (vezi harta pe regiuni cu abaterile față de media națională). Regiunea București se detașează clar la acest capitol al schimbării locului de muncă, ceea ce reflectă oportunitățile și dinamismul specifice marelui oraș-capitală aflat în semiperiferia sistemului mondial.

Intensitatea fenomenului schimbării locului de muncă a fost mai ridicată tot în București, unde 14% din populația ocupată și-a schimbat locul de muncă de cel puțin 2 ori în perioada 1989-1999.

Marginalizarea socio-ocupațională sau excluziunea socială în profil teritorial

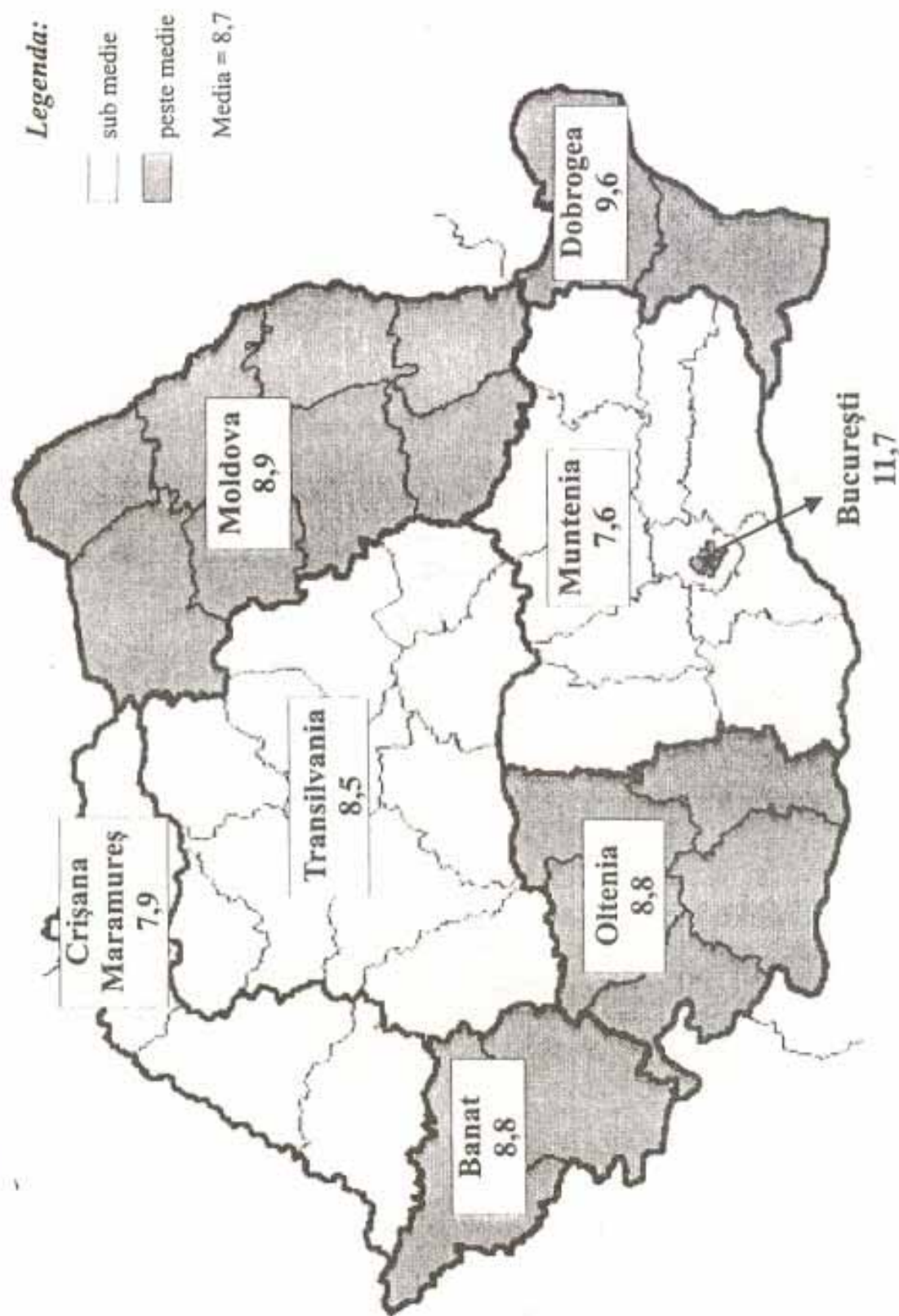
Procesul de excluziune socială sau de marginalizare socio-ocupațională a afectat în mod diferit localitățile urbane și rurale precum și cele opt regiuni (șapte provincii istorice plus orașul București), așa cum rezultă din tabelul 5.

Harta 3: Marginalizare socială prin șomaj în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

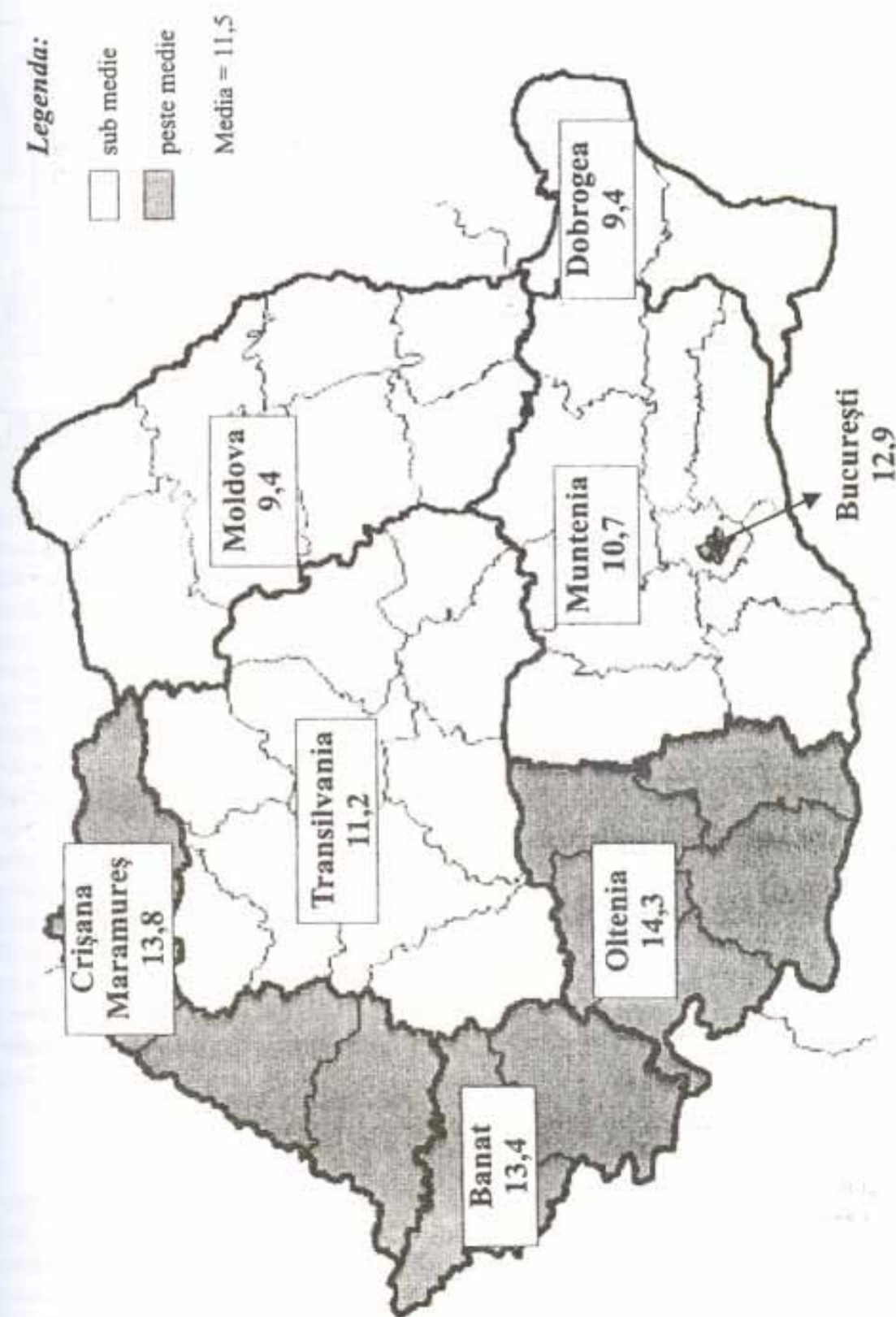

Sursa: Sondaj CURS – noiembrie 1999

Harta 4: Marginalizare socială prin disponibilizări sau concedieri, în perioada 1990-1999 (%)

Harta 5: Marginalizare socială prin pensionare timpurie în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

Sursa: Sondaj CURS – noiembrie 1999

Tabelul 5. Ponderea celor care au devenit șomeri, au fost disponibilizați/concediați și au fost pensionați timpuriu, în totalul populației ocupate

Nivel național		Mediu		REGIUNI							
		Urban	Rural	Moldova	Muntenia	Dobrogea	Oltenia	Banat	Transilvania	Crișana M.	București
A devenit șomer după 1989:											
cel puțin o dată	18	19	16	19	18	16	18	16	18	15	17
cel puțin de 2 ori	2	2	1	3	1	2	1	1	2	1	2
Total %	20	21	17	22	19	18	19	17	20	16	19
A fost disponibilizat	9	10	7	9	8	10	9	9	9	8	12
A ieșit la pensie mai devreme	11,5	12	11	9	11	9	14	13	11	14	13
Total general %	40,5	43	35	38	38	37	42	39	40	38	44

Marginalizarea socială în perioada 1989-1999 în raport cu mediul rezidențial și pe regiuni

Procesul de marginalizare socială calculat prin cei trei indicatori a fost mai accentuat în mediul urban unde a afectat circa 43% din populația ocupată, față de mediul rural unde ponderea celor afectați de acest tip de excluziune socială se ridică la 35%. Procentul de peste o treime marginalizați în mediul rural, în totalul populației ocupate în localitățile rurale, este totuși mare dacă avem în vedere stabilitatea tradițională a satului.

Marginalizarea în acest mediu a fost afectată însă și de schimbarea din mediul industrial-urban care a determinat ca peste 20% din populația ocupată în agricultură să provină din foștii navetiști rural-urban sau dintre cei care au migrat din orașe la sate în urma pierderii locurilor de muncă.

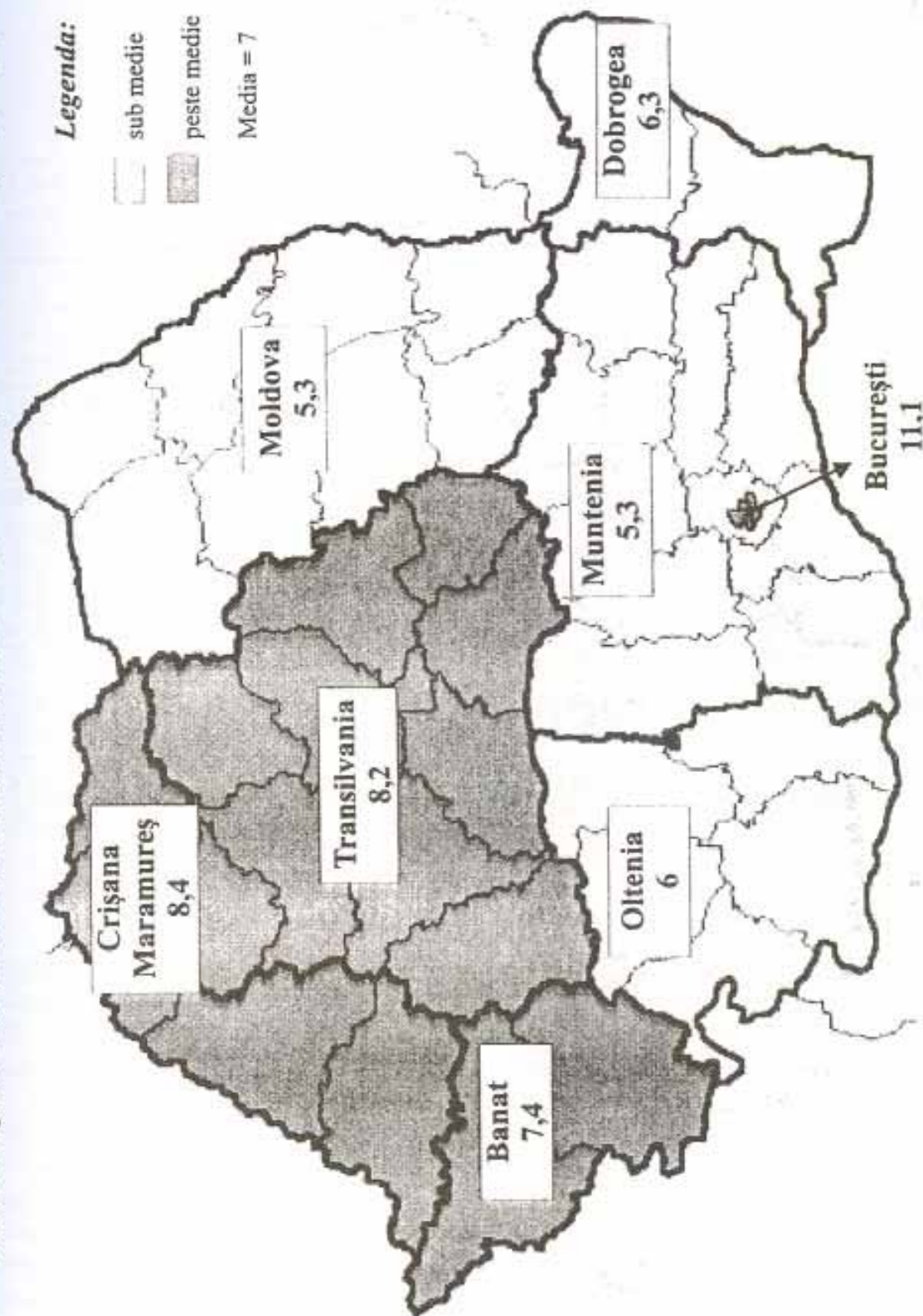
Procesul de marginalizare socială a afectat semnificativ toate zonele, ceva mai puternic, dacă însumăm datele pentru cei trei indicatori, regiunile preponderent urbane cum sunt: Transilvania și Bucureștiul, cu specificul său de mare eterogenitate, afectat în primul rând de pensionări timpurii și disponibilizări/concedieri, dar și Oltenia, zonă de interes a unor aglomerări urbane industriale și cu localități miniere afectate mai ales de pensionarii tim-

purii, (la acest ultim indicator ar trebui să avem în vedere și regiunea Crișana-Maramureș care, de asemenea, include multe localități miniere). Din punct de vedere al marginalizării sociale, anumite județe mai urbanizate sau cu zone miniere consistente aduc o contribuție semnificativă la situarea regiunilor respective în categoria celor cu valori peste medie din punct de vedere al dramatismului excluziunii sociale (vezi hărțile privind marginalizarea socială prin șomaj, disponibilizări/concedieri și pensionare timpurie cu abaterile față de media națională). Din punct de vedere al șomajului anumite regiuni preponderent rurale cum sunt Moldova, Muntenia și Oltenia „concurează” cu cele mai urbanizate tocmai pentru că ele au devenit locul de primire al migranților șomeri, în special, dar și al celor disponibilizați în particular. Pensionarea timpurie a afectat mai degrabă vestul țării și Bucureștiul.

Integrare în economia de piață

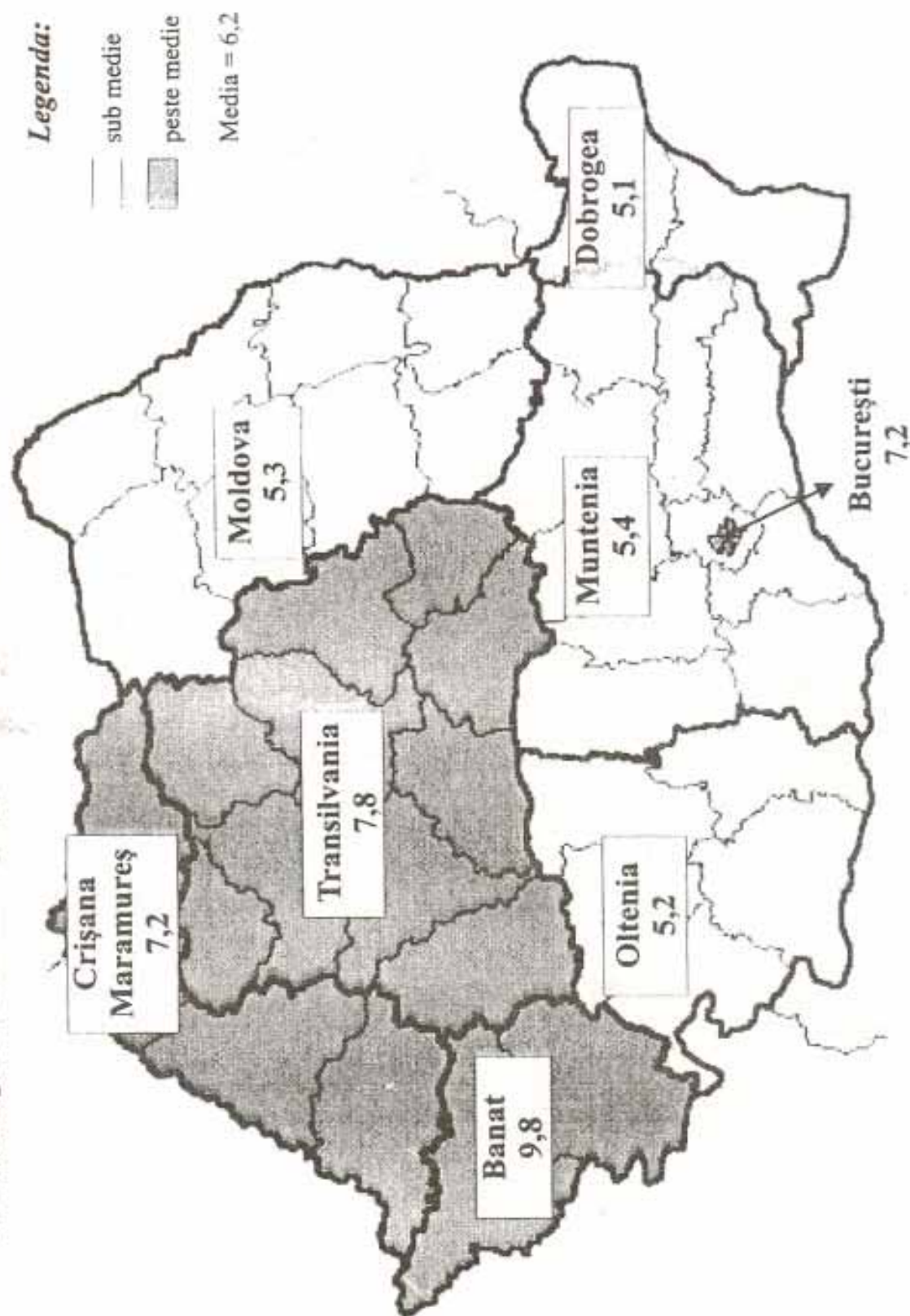
Așa cum s-a observat peste 13% din populația ocupată a României s-a mobilizat, s-a implicat sau a făcut ceva efectiv, sub forma cursurilor de calificare (6%) sau a inițierii unor afaceri pe cont propriu (7%). Dacă la aceștia adăugăm și pe cei circa 8% care intenționează să se implice în economia de piață, dar nu au avut posibilități până în prezent, atunci am putea spune că

Harta 6: Integrare în economia de piață prin comportament antreprenorial în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

Sursa: Sondaj CURS – noiembrie 1999

Harta 7: Integrare în economia de piață prin cursuri de recalificare în perioada 1990-1999, pe regiuni (%)

Sursa: Sondaj CURS – noiembrie 1999

Tabelul 6. Integrarea în economia de piață în perioada 1989-1999 în raport cu mediul rezidențial și pe regiuni

Nivel național		Mediu		REGIUNI							
		Urban	Rural	Moldova	Muntenia	Dobrogea	Oltenia	Banat	Transilvania	Crișana M.	București
A început o afacere pe cont propriu (cel puțin odată)	7	10	4	5	5	6	6	7	8	8	11
A urmat cursuri de calificare											
Cel puțin odată	5	7	3	4	4	4	4	6	6	6	6
Cel puțin de 2 ori	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1
Total general %	13	19	8	10	10	11	11	14	16	15	16

tot a 5-a persoană de vârstă activă tinde spre un comportament anteprenorial. Aceasta nu înseamnă însă că, populația mobilizată în această direcție a obținut și rezultate pozitive. Deși procentele celor cu comportament de tip anteprenorial sunt asemănătoare cu situația din Cehia, de exemplu (vezi Karel Capek, *Emerging Labor Market and Job prospects in the Czech Republic* în *Social Reform in East-Central Europe*, eds. Stein Ringen and Claire Wallace, Praga, 1994) efectul asupra condițiilor de viață este mult mai redus în cazul României.

Cei doi indicatori prin care s-a evaluat, în demersul nostru, implicarea populației în economia de piață arată că nivelul acestei implicări, sau adaptării la economia de piață, variază atât în funcție de mediul urban-rural, cât și în profil regional.

Comportamentul anteprenorial este mai intens în mediul urban decât în rural fiind, ca volum de populație implicată activ în adaptarea la economia de piață, dublu în orașe decât la sate. Aceasta nu înseamnă însă că populația urbană este mai orientată spre capitalism ci doar că la nivelul orașelor au existat mai multe oportunități (resurse umane și economice, medii de afaceri etc.,etc.) decât în rural.

Agricultorii au continuat din păcate, în lipsa unui sprijin substanțial din partea statului, să

producă, adoptând un comportament economic de tip medieval, în special în lucrul pământului.

Pe regiuni, comportamentul anteprenorial s-a manifestat mai puternic, peste medie, în special în București și în regiunile din vestul și centrul țării (vezi hărțile: Integrare în economia de piață prin comportament anteprenorial și prin cursuri de recalificare, în perioada 1990-1999, pe regiuni cu abateri față de media națională).

În loc de concluzii

Așa cum rezultă din datele prezentate, valoarea schimbărilor în viața socială a României, din perioada 1989-1999 a avut în centrul său populația ocupată, respectiv cei circa 10 milioane de oameni angajați în câmpul muncii.

Circa 90% din populația ocupată a României din această perioadă a fost implicată, în sens pozitiv sau negativ, ascendent sau descendent, în vâltoarea schimbărilor care au afectat cariera profesională și integrarea socială, în esență structura socială a României. Grosso-modo am putea spune că jumătate dintre ei au fost implicați într-o mobilitate pozitivă (schimbări de ocupație și loc de muncă, în sens ascendent, cursuri de recalificare și implicare în afaceri), iar cealaltă jumătate într-o

schimbare cu impact social negativ (mobilitate descendentă și marginalizare sau excluziune socială). Este vorba de o perioadă a istoriei României care, datorită volumului și intensității schimbărilor care o caracterizează, va fi probabil considerată etapă de referință în ceea ce privește viteza schimbării cursului istoriei unei țări.

În studiul nostru am adoptat perspectiva ecologiei sociale (sau a morfologiei sociale în sens durkheimist) de analiză a schimbărilor din societate. În acest cadru nu a fost prezentată însă decât o parte, aceea a *morfologiei schimbărilor sociale care vizează populația ocupată a României*. Aceste schimbări la nivelul populației ocupate au influențat evident modul de viață al tuturor românilor (inclusiv al pensionarilor și elevilor-studenților) fie și numai pentru faptul că aceasta este categoria socială care produce și administrează venitul societății. În cadrul acestui studiu nu ne-am ocupat decât tangențial de *etiologia schimbărilor în structura socială a României* din ultimul deceniu al secolului XX. Deocamdată ne-am propus să arătăm și să ilustrăm prin hărți de atlas social dimensiunile și structura schimbărilor în cadrul populației ocupate a României. (Datele se completează cu cele analizate în alte studii ale acestui număr al revistei, bazate, în esență, pe aceeași cercetare, și care se referă la mobilitatea intergenerațională, modul de locuire, atitudinea față de reforma economică și orientările valorice ale populației). Rămâne să analizăm în continuare cauzele și mecanismele prin care se realizează schimbările amintite în structura socială. Evident că anumite categorii socio-profesionale au fost afectate de schimbările amintite mai mult, altele mai puțin; în anumite zone transformările au fost mai intense (în special în București și Transilvania), în altele mai reduse. Totuși dimensiunile schimbărilor arătate rămân semnificative, ca și costurile sociale pe care le-au determinat, neevaluate încă. Desigur că și disparitățile în profil regional au anumite explicații. În primul rând că regiunile nu sunt omogene și situația este relativ diferită la nivelul județelor și localităților pe care acestea le

includ. Există și aceste date dar nu s-a beneficiat de spațiu pentru a fi prezentate aici. În al doilea rând decalajele care apar nu sunt neapărat legate de cadrul spațial existent deși resursele naturale și infrastructura locală (zonală) au importanța lor, ci mai degrabă de factorii și mecanismele care generează regionalizarea spațiului social. Diferențele structurii sociale în profil teritorial sunt puternic dependente de specificul socio-ocupational al populației implicate, acesta fiind determinat și el, la rândul său, de specificul dezvoltării economice și sociale a zonelor și localităților, de moștenirea culturală locală etc.

În fine populația ocupată văzută ca subiect al schimbării a fost afectată diferit în funcție de actorii sociali implicați în acest proces. (vezi tabel: Relația dintre structura socio-demografică și tipurile de schimbări în structura populației ocupate).

De pildă, bărbații au fost implicați într-o proporție mai mare decât femeile în procesul de mobilitate ocupațională și marginalizare prin disponibilizare dar și în participare la mediul de afaceri specific economiei de piață, pe când femeile au fost tot mai afectate de șomaj dar au participat într-o proporție mai mare decât bărbații în cursuri de calificare.

Tinerii de 18-30 de ani au fost subiectul celor mai multe schimbări. Ei au fost antrenați în proporții superioare altor categorii de vârstă (în proporție de peste jumătate dintre ei) în procesul de mobilitate ocupațională (schimbarea ocupației și/sau a locului de muncă) și cursuri de calificare dar au fost afectați în proporție mai mare și de șomaj și disponibilizări.

Populația ocupată din grupa de mijloc (31-55 de ani) s-a implicat mai mult decât alte categorii de vârstă în inițierea unor afaceri proprii iar cei în vârstă de 56 ani și peste constituie majoritatea celor care s-au pensionat înainte de termen.

În funcție de nivelul de pregătire (educație) se observă că cei mai afectați de șomaj au fost absolvenții de școală profesională. Cei mai implicați în schimbarea ocupației și care au urmat cursuri de calificare au fost absolvenții de liceu. Absolvenții de studii superioare au fost

mai afectați de schimbarea locului de muncă (37% din categoria respectivă și-au schimbat cel puțin o dată locul de muncă în cei 10 ani) și de intrarea în afaceri (peste 17% din categoria celor cu studii superioare au înființat cel puțin o firmă în cei 10 ani).

Din punctul de vedere al ocupației deținute, categoriile cele mai implicate în schimbări au fost patronii, muncitorii, maistrii-tehnicienii și lucrătorii cu studii medii. (Mai puțin afectați au fost agricultorii și casnicele).

Desigur că nu toate categoriile ocupaționale amintite au fost atrase în mod egal în schimbările la care ne referim. Maistrii-tehnicienii au fost mai implicați în mobilitatea ocupațională prin pensionarea timpurie. Patronii în participarea la afaceri, schimbarea locului de muncă și a ocupației. Muncitorii sunt cei care au suportat intens primele două tipuri de schimbări: mobilitate ocupațională (în special schimbarea locului de muncă) și marginalizare socială (în special șomaj, disponibilizări și pensionare timpurie). Ei au participat mai puțin la integrarea în economia de piață prin implicarea în afaceri și urmarea unor cursuri de calificare.

Antrenarea în sens pozitiv sau negativ în schimbările sociale amintite este semnificativ legată de venitul mediu al populației respective, mărimea venitului fiind cauză sau efect al acestor schimbări. Cei cu venituri sub medie au fost mai afectați de șomaj, disponibilizări și pensionare timpurie iar cei cu venituri peste medie au fost mai implicați în schimbarea locului de muncă, afaceri și cursuri de calificare.

Practic, cei mai mulți dintre cei cu venituri sub medie dar afectați puternic de valul schimbărilor sunt muncitorii și lucrătorii cu studii medii. Ei sunt nu numai targetul schimbărilor ci și categoriile sociale mai puțin pregătite pentru așa-zisa reformă economică a guvernelor postdecembriste. De altfel, cei mai afectați de efectul negativ al schimbărilor, șomaj, disponibilizări, pensionare timpurie sunt și cei care cred mai mult decât alte categorii că statul este cel care „trebuie să asigure tuturor un loc de muncă și un trai decent”. Oare nu sunt îndreptățiți să creadă acest lucru?

De fapt care este relevanța *morfologiei sociale* a schimbărilor amintite?

Cu toată amploarea lor, schimbările în structura populației ocupate a României din ultimul deceniu al sec.XX nu sunt rezultatul unei modernizări reale a economiei. Dacă ținem seama de specificul acestor schimbări și de categoriile sociale implicate putem observa că ele sunt mai degrabă rezultatul *lipsei unui program sau proiect social realist, destinat dezvoltării țării după 1989*. De altfel, investițiile în proiecte de dezvoltare au fost nesemnificative în cei zece ani de postcomunism. În aceste condiții schimbările apar mai degrabă ca rezultat al prelucrării în mod imitativ a unor mecanisme formale (instituții, legi, politici etc.) de tipul „formelor fără fond” decât a construirii organice a unui „fond” sau conținut adecvat. Mai mult, în perioada analizată, în numele unei reforme economice utopice s-au distrus practic și acele elemente ale societății industriale dinainte de 1989 care mai funcționau, mergând de la anumite întreprinderi până la degradarea infrastructurilor agricole și urbane, a serviciilor de sănătate și învățământ etc.

În lipsa programelor concrete de dezvoltare și mai ales a resurselor care să le pună în operă, populația ocupată a suportat măsurile politice și economice sau, lipsa acestora, printr-un proces de *adaptare care a condus mai degrabă la schimbări generatoare de subdezvoltare decât la modernizare și dezvoltare*. Un exemplu ilustrativ pentru acest fenomen este cel al mișcării populației spre rural și agricultură. Aproape 40% din populația ocupată a României se regăsește în perioada analizată în agricultură fără ca această concentrare să aibă la bază un program de investiții pentru dezvoltare, respectiv fără ca aici să se fi concentrat ceea ce se cheamă *câmpul productiv al țării*. Este vorba mai degrabă de o ruralizare a ocupării forței de muncă bazată pe expulzarea unei părți a populației ocupate din orașe, care în lipsă de alte oportunități se îndreaptă spre mediul rural și munca pământului suportând ceea ce am denumit fenomenul de marginalizare sau excluziune socială. În lipsa stimulentei necesare agriculturii din partea statului

Tabelul 7. Relația dintre structura socio-demografică și tipurile de schimbări în structura populației ocupate

SEX	Barbat	După 1989, dvs. ați schimbat ocupația?	După 1989, dvs. ați schimbat locul de muncă?	După 1989, dvs. ați fost șomer?	După 1989, dvs. ați fost disponibilizat (concediat)?	După 1989, dvs. v-ați pensionat înainte de termen?	După 1989, dvs. ați început o afacere proprie?	După 1989, dvs. ați urmat cursuri de recalificare?
		cel puțin o dată	cel puțin o dată	cel puțin o dată	cel puțin o dată	cel puțin o dată	cel puțin una	cel puțin o dată
	Femeie	29.4%	30.9%	18.8%	9.4%	11.9%	8.6%	5.7%
		24.5%	24.6%	19.8%	8.1%	11.1%	5.5%	6.8%
Vârsta (în ani împliniți)	18-30 ani	39.8%	42.7%	34.8%	11.8%	1.3%	7.9%	12.2%
	31-50 ani	28.7%	33.5%	24.3%	11.4%	7.9%	9.1%	7.8%
	51 ani și peste	19.7%	11.7%	4.7%	2.4%	20.6%	2.6%	1.2%
Ultima școală absolvită	sc. elementară	21.7%	16.1%	13.7%	6.2%	13.3%	2.0%	1.9%
	sc. profesională	29.7%	32.3%	27.6%	13.0%	12.8%	6.1%	6.0%
	liceu	31.8%	36.1%	22.7%	9.7%	9.3%	11.0%	11.0%
Venit	studii superioare	25.2%	36.6%	9.3%	4.6%	7.1%	17.2%	9.3%
	sub medie	27.8%	25.5%	22.1%	9.8%	14.2%	5.0%	5.1%
	peste medie	24.4%	33.5%	11.6%	5.9%	5.7%	12.2%	9.4%
Ocupația principală în prezent	casnică	13.9%	11.7%	13.0%	3.7%	4.5%	3.1%	4.0%
	agricultor	19.6%	12.8%	4.8%	2.9%	11.1%	1.2%	0.6%
	muncitor	31.6%	32.2%	27.1%	12.6%	13.1%	6.1%	6.8%
	lucrător studii medii	30.2%	35.3%	19.6%	7.7%	11.4%	11.6%	10.1%
	lucr. cont. propriu	25.8%	22.8%	14.2%	2.4%	7.8%	20.5%	7.1%
	tehnician, maistru	31.0%	31.2%	14.1%	7.5%	17.5%	13.7%	7.3%
	intelectuali, conducere	22.1%	32.3%	8.9%	4.7%	8.8%	14.3%	9.0%
	patron	38.1%	52.4%	0.6%	0.0%	0.0%	57.1%	0.0%
Statul să asigure tuturor un loc de muncă și un trai decent.	Acord	26.8%	26.4%	20.0%	9.0%	12.1%	5.8%	5.9%
	Dezacord	29.3%	36.3%	16.9%	8.2%	9.0%	13.8%	8.8%
	NS/NR	16.7%	16.1%	11.9%	5.5%	7.5%	3.3%	2.6%

se ajunge la practicarea unei agriculturi de subzistență, de tip medieval, în care forța de muncă este subutilizată sau vândută pentru hrană iar productivitatea muncii rămâne extrem de scăzută.

Tabloul schimbărilor în structura socială arată, pe de o parte că anumite schimbări au condus la marginalizare, izolare socială sau excluziune socială accentuând fenomenul de sărăcie (mobilitate ocupațională descendentă prin disponibilizări, șomaj pe termen lung și pensionări timpurii) și, pe de altă parte, de o mobilitate socială și integrare în economia de piață cu conotații de modernizare (mobilitate ocupațională ascendentă, inițierea unor afaceri, urmarea unor cursuri de calificare). Prin schimbările amintite și prin altele legate de

mișcarea elitelor, s-a produs o accentuată polarizare a societății prin care, la o extremă, sunt o categorie de privilegiați care devin tot mai bogați și la cealaltă extremă (clasa de mijloc neexistând practic) o categorie de dezavantajați, de săraci care devin tot mai mulți.

Din păcate cele care domină, cel puțin din perspectiva costurilor sociale, sunt acele schimbări care au adus o parte importantă a populației în starea de *supraviețuire*, așa cum se întâmplă în zonele monoindustriale unde sărăcia devine practic generalizată la nivel comunitar. Rezultatele se văd cu ochiul liber, se extinde patologia socială sub forma economiei subterane, corupției, violenței, sărăciei, iar societatea în cadrul căreia toate acestea au loc este aceea a *subdezvoltării*.

BIBLIOGRAFIE

- Abraham, Dorel. (1978). Dimensiuni ale analizei zonale a așezărilor. *Viitorul Social* nr. 3.
- Abraham, Dorel (1991). *Introducere în sociologia urbană*. București, Edit. Științifică.
- Bărbat, Alexandru. (1971). Conceptul sociologic de zonă. *Conceptul sociologic de zonă. Dezbateri științifice*. Iași.
- Benko, G.B. (1984). Regional Science: Evolution over thirty years. *International Journal of Epistemology of social science*. UNESCO no. 4.
- Botez, M., M. Celac. (1980). *Sistemele spațiului amenajat – modelare, optimizare, previziune*. Edit. Științifică și enciclopedică. București.
- Briam, Berry I.L. and Duane F. Marble (eds). (1968). *Spatial Analysis. A Reader*. Statistical Geography. New Jersey.
- Broom, Leonard, Selznick, Philip. (1968). *Sociology. A Text with Adapted Readings*. New York.
- Chelcea, Ion. (1934). Literatura monografică a satelor noastră și problemele legătură cu studiul satului românesc. Momente principale. *Satul și școala* nr. 7. Institutul de arte grafice Ardealul. Cluj.
- Constantin, Daniela L. (1998). *Elemente de analiză și previziune regională și urbană*. Edit. Oscar Print. București.
- Constantinescu, Miron. (1971). *Cercetări sociologice 1938-1971*. Edit. Academiei RSR. București.
- Cucu, Vasile. (1975). *Sistematizarea teritoriului și localităților din România – repere geografice*. Edit. Științifică și enciclopedică. București.
- David, Grig. (1967). Regions, models and classes. R.I. Chorley and Peter Hagget. *Integrated Models. Geography*. London.
- Duncan, Timms. (1975). *The Urban Mosaic. Towards a Theory of Residential Differentiation*. Cambridge University Press.
- Enache, M. (1977). *Modele matematice. Sistematizare*. Edit. Tehnică. București, 1977.
- Forrester, J.W. (1969). *Urban Dynamics*. MIT Press. Cambridge. Massachusetts.
- Fredman, John (1975). *Regional Policy Reading. Theory and Applications*. The MIT Press.
- Geddes, Patrick. (1904). *City Development: A Study of Parks, Gardens and Culture – Institutes. A Report to the Carnegie Doufermline Trust*. Edinburg.

- Galopenția, Anton, Georgescu, D.C. (1941). *60 de sate românești. Cercetate de echipele regale studențești*. Institutul de științe sociale al României. București.
- Galopenția, Anton. (1939). Monografia sumară a satului. *Curierul serviciului social*. V nr. 4
- Grawitz, Madelein. (1972). *Methodes de sciences sociales*. Dalloz.
- Groșoreanu, C., Botiș, E. și colab. *Monografia comunei Gârbova*.
- Groșoreanu, C., Nemoianu, I. și colab. (1938). *Ancheta monografică. Comuna Belinți*. Timișoara, Institutul social Banat-Crișana.
- Gusti, Dimitrie (sub direcția). (1940). *Îndrumări pentru monografiile sociologice*. Institutul de științe sociale ale României. București.
- Hagget, Peter. (1973). *L'analyse spatiale en géographie humaine*. Armand Colin. Paris.
- Holland, Stuart. (1976). *Capital Versus the Regions*. The Macmillan Press Ltd.
- Iordan, Ion. (1973). *Zona periurbană a Bucureștilor*. Edit. Academiei RSR. București.
- Isard, Walter. (1972). *Geologie – Economic Analysis for Regional Development*. The Free Press. New York, 1972.
- Lajugie, I., Delfaud, P. Lacour, C. (1979). *Espace regional et aménagement du territoire*. Paris Dalloz.
- Martinotti, Guido. (1996). Four Populations: Human Settlement and Social Morphology. Contemporary Metropolis. *European Review*. Academia Europeană vol. 4.
- McLoughen, Briam. (1972). *Planification Urbaine et Regionale. Une approche par l'analyse de systemes*. Dunot. Paris.
- Mihăilescu, C., Miftode, V., Rotaru, A., Melinte, M. (1971). Aspecte sociologice ale sistematizării și amenajării teritoriale a zonei Iași – Bahlui. *Conceptul sociologic de zonă*. Dezbateri științifică. Iași.
- Mihăilescu, Vintilă. (1927). O hartă a principalelor tipuri de așezări rurale din România. *Buletin social român de geografie*. XLVI.
- Nicolae, V., Constantin, Daniela V. (1998). *Bazele economiei regionale și urbane*. Edit. Oscar Print. București.
- Park, R.E., Burgess, E.W., McKensie, R.D. (1925). *The City Chicago*. University of Chicago Press.
- Richardson, Harry. (1973). *Regional and Urban Economics*. Pitman Publishing Ltd. London.
- Stahl, Henri H. (1976). Schema unui model de analiză a comunităților sătești. *Viitorul social* nr. 2.
- Stahl, Henri H. (1975). *Teoria și practica investigațiilor sociale*. vol. 2. Edit. Științifică și enciclopedică. București.
- Wirth, Louis. (1956). *Community Life and Social Policy*. Selected Papers by. Edited by Elisabeth Wirth Marvick and Albert I. Reiss Jr. Chicago. 1956.
- Ziolkowski, Ianuz A. (1971). *Probleme metodologice. Sociologia dezvoltării regionale*. CIDSP. București.

ABSTRACT

The analysis is focused on the dramatically changes among the Romanian active (labor force) population during the last ten years of the twentieth century. In order to asses the impact of the post-communist Reform had in Romania on the occupational structure we tried to evaluate the main types of social changes of labor force in these years and to understand social and regional variation using the regional research methods. The paper include; on the

one hand, a historical perspective of the experience and methods used in Regional Research, both in Romania and in other countries and, on the other hand, the main social changes of Romanian active population during 1990-1999. The analysis is based on over 38.0000 households survey from 460 different types of settlements from all counties conducted by CURS in November 1999. The samples are representative for each county at a tolerated

error of $\pm 3\%$ - $\pm 3.6\%$ at a level of confidence of 95%. The stress was on assessment of the following types of social changes of the active population: the occupational mobility (the changing of the job and/or of the profession); the social marginalization and/or the social exclusion (unemployment, early retirement, becoming redundant) and intensive adaptation or integration to market economy development (making their own business or graduating new training courses).

The main conclusion is that compared to a long period of communist social homogenization the active population of Romania was the subject of an intensive process of restructuring in a very short period of time. Thus, in 1990-1999 about 90% of the active population of Romania changed its occupational position, was social marginalized or was involved itself in the market economy. The directions of the changes were different. For about 40% of the active population the changes meant vertical

and horizontal mobility involving moving upward or downward from one social position to another of a different rank and from one social position to another of the same rank. For another 40% of the active population the social changes meant social marginalization and/or social exclusion involving mainly the industrial workers losing their jobs because traditional employment opportunities in the industrial sector were largely closed for both the unskilled and skilled labor force. Only about 10% of the active population adapted to market economy by starting their own companies or by graduating courses improving their qualifications.

All these changes showed a spatial variation so a new social or sociological map of Romania emerged. The Social Map shows that Romania was marked in 1990-1999 by a high rate of the social mobility and the social changes and a new social stratification or a different society's stratification system is emerging in its post-communist stage.